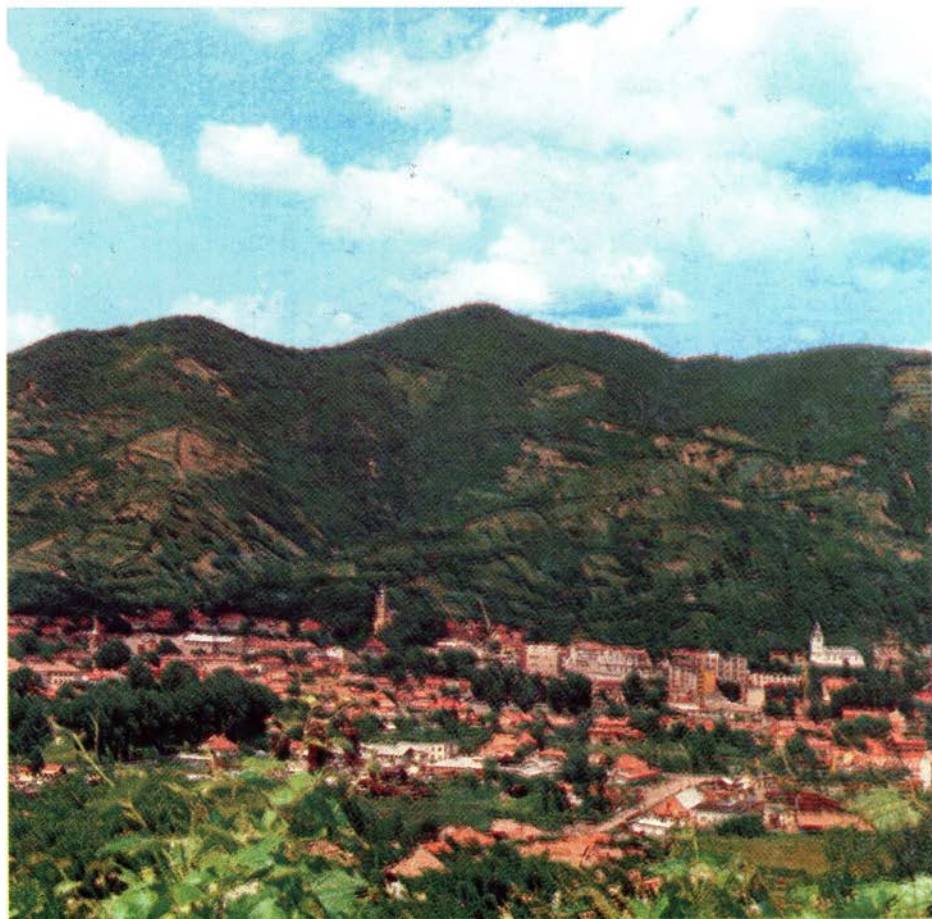

PARTIUMI FÜZETEK

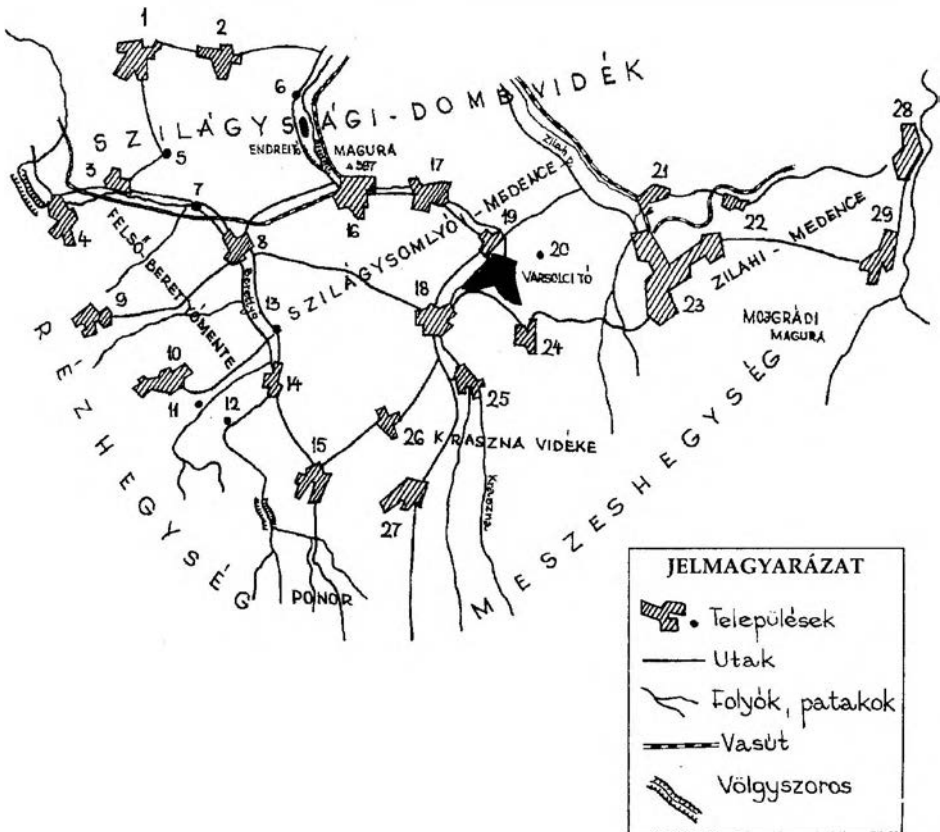
8.

SZILÁGYSÁG

Tájak, műemlékek, emlékhelyek

A SZILÁGYSOMLYÓI-MEDENCE VÁZLATOS TÉRKÉPE

A térkép vázlaton szereplő települések

1. Kémer (Camăr)	16. Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei)
2. Kárásztelek (Carastelec)	17. Szilágyperecsen (Pericei)
3. Ipp (Ip)	18. Kraszna (Crasna)
4. Márkaszék (Marca)	19. Varsolc (Vârșolt)
5. Zoványfürdő (Zăuan Băi)	20. Krasznaarécsa (Recea)
6. Somlyóújlak (Uileacu Șimleului)	21. Cigányi (Crișeni)
7. Szilágyszovány (Zăuan)	22. Nyirsid (Mirșid)
8. Szilágynagyfalu (Nușfalău)	23. Zilah (Zalău)
9. Halmosd (Halmășd)	24. Magyarkecel (Meseșeni de Jos)
10. Gyümölcsénes (Plopiș)	25. Krasznahorvát (Horoatu Crasnei)
11. Krasznaajáz (Iaz)	26. Alsóbán (Bănișor)
12. Váralja (Subcetate)	27. Csizér (Cizer)
13. Szilágysbáros (Boghiș)	28. Zsibó (Jibou)
14. Alsóvalkó (Valcău de Jos)	29. Karika (Creaca)
15. Felsőszék (Sâg)	

Major Miklós

SZILÁGYSÁG

Tájak, műemlékek, emlékhelyek

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség
1999

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

Számítógépes szerkesztés:
Fórizs Edit

A sorozatot szerkeszti:
Dukrét Géza

Tájak, műemlékek, emlékhelyek a Szilágyságban

A kisebb medencékkel, dombságokkal tagolt és hegyekkel övezett Dél-Szilágyság (Berettyó- és a Krasznamente) idegenforgalmi vonatkozásban jelentős adottságokkal rendelkezik. A táji adottságok (szorosok és völgyek, gyógyítóerejű vizek, karsztforrások, vízesések, kilátóhelyek) mellett az emberalkotta művészeti-művelődési adottságok (várak, kastélyok, udvarházak, templomok, népi építészeti alkotások, emlékhelyek stb.) is igen számottevők. Azonban sem a természetnyújtotta, sem az emberi alkotások értékei máig sincsenek kellőképpen kihasználva, sőt néhányuk számunkra teljesen ismeretlenek.

Egy évszázaddal ezelőtt, 1899-ben írta Boér Miklós, a Szilágyság kitűnő ismerője, Szilágysomlyó szülőtte, a ma is igen aktuális sorait az Erdélyi Kárpát Egyesület honismereti folyóiratában, az Erdélyben: „Mindenütt tudják azt, hogy a természeti szépségek egy vármegyének valóságos kincsebányóját alkotják, ha van, aki annak felhasználására, értékesítésére lelkesedéssel gondoljon s azokra fel is tudja hívni az utazó turista, nyaraló közönség figyelmét. Az e nemű, természetadta kincseket csak a Szilágyságban nem tudjuk értékesíteni; mondjuk ki igazán: nemcsak értékesíteni nem vagyunk képesek, de még magunk sem igen ismerjük.”

Boér Miklós megállapításai ma is helytállóak és igazak. A Szilágyság máig is az ország kevésbé ismert és feltárt vidékei közé tartozik. Kevésbé ismertségéhez természeti szépségeinek népszerűsítését szolgáló mozgalom (kiadványok, útikönyvek) hiánya, az infrastrukturális háttér (korszerű utak, szállodák, kempingek, menedékházak) egyáltalán nem megfelelő volta és nem utolsó sorban gyengén feltártságához az is hozzájárult, hogy vidékünk Erdély egyik legjelentősebb idegenforgalmi zónája, a páratlan szépségű Erdélyi-középhegység mellett, „árnyékában” fekszik. Emiatt a hegység északi peremterületein fekvő tájak, idegenforgalmi objektumok kiesnek az érdeklődés köréből.

A Szilágyság ma is amolyan „átmenő” terület, „senki földje” az anyaország és a történelmi Erdély között, ahol az átutazó legfeljebb megpihen, ha van hol, hogy majd tovább mehessen Erdély belsőbb,

festőbb tájai felé. Pedig e kistáj könnyen megközelíthető Élesd, Csucsra vagy akár Nagyvárad irányából. Látnivalókban pedig bőven lesz része az itt megálló átutazónak.

Itt a turisztika még nem tölti be az őt megillető szerepet az életminőség javításában; a vidék még mindig fehér folt Románia idegenforgalmi térképén. Nem véletlen, hogy a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság éppen a Partium természeti szépségeinek, műemlékeinek és emlékhelyeinek ismertetését és népszerűsítését vállalta fel akkor, amikor beindította a Partiumi füzetek sorozatot és megszervezte az évenként sorra kerülő honismereti konferenciákat.

1. A táj természeti adottságainak általános jellemzése

Az alábbiakban bemutatásra kerülő táj (Dél-Szilágyság) a földrajzi szakirodalomban **Szilágysomlyói-medence** (Depresiunea Șimleului) néven ismert. E tájegységet egyesek az Erdélyi-medencéhez, ezen belül a Szamos-hátságához (Podișul Someșan), mások a Nyugati perikárpátikus dombvidékhez (Dealurile de Vest) sorolják. A magyar tájszemlélet szerint is a vidék az Erdélyi-középhegység északnyugati peremterületéhez, a Szilágysági-dombvidékhez tartozik. Mivel a **Szilágysági-dombvidéknek** csupán egy szűkebb területén fellelhető idegenforgalmi értékei kerülnek bemutatásra, ezért a továbbiakban következetesen a Szilágysomlyói-medence megjelölést használok.

A Szilágysomlyói-medence többnyire a Réz- és a Meszes-hegység, valamint a Szilágysomlyói-Magura (Măgura Șimleului) által határolt, háromszög alakú **medencedomság**, mely alatt a népi tájszemléleten alapuló Szilágyság déli részét, pontosabban a Berettyó és a Kraszna felső vízgyűjtő területét értjük.

A medence az Alföldnek az Erdélyi-középhegységbe öböként benyomuló medencéinek egyike. Mai morfológiai kialakulása és elkülönülése a hegykeret peremén beállott pliocén-végi-negyedkori töréseknek és erózióknak tulajdonítható.

A medencét övező erdős hegykoszorú tagjai (Réz, Meszes) a mintegy egymilliárd éves, prekambrium végi, csillámpalából, gnejszekből és kvarcitokból álló, ún. **Bihari autochtonnak** (hercin) a részei. Szigetrögök formájában kibukkan még a Szilágysomlyói-Magurában, a Bükkben, a Szilágysomlyói (kusalyi) és a Szamoscikói rögben is.

A medence alját kristályos, mezozóos képződmények alkotják. A medencealjzat erősen összetöredezett. A saktábla négyzetéhez hasonló rögök különböző mélységben (200–800 m) találhatóak. Erre a kristályos medencealjzatra települtek az újharmadkor (neogén) rétegei (torton, szarmata), valamint a pliocén elegendő majd édesvízi tavainak, többnyire vízszintesen települt, több száz méter vastagságú üledéksora (márga, agyag, homok). E rétegekből épülnek fel a medence 3–400 méter magasságú dombjai (Berettyó- és a Krasznamenti-dombság).

A medence déli részén, közvetlenül a Réz-hegység északkeleti előterében helyezkedik el a Gyümölcsénesi hegyláb felszín (Piemontul Plopişului), melyet a negyedidőszak folyamán a hegykeretből eredő patakok által lehordott és felhalmozott üledékek (kavics, homok) építenek fel. Később, a Berettyó bal oldali mellékvizei (Halmosdi, Gyümölcsénesi, Jázi) enyhe lejtőjű dombhátakra szabdalják.

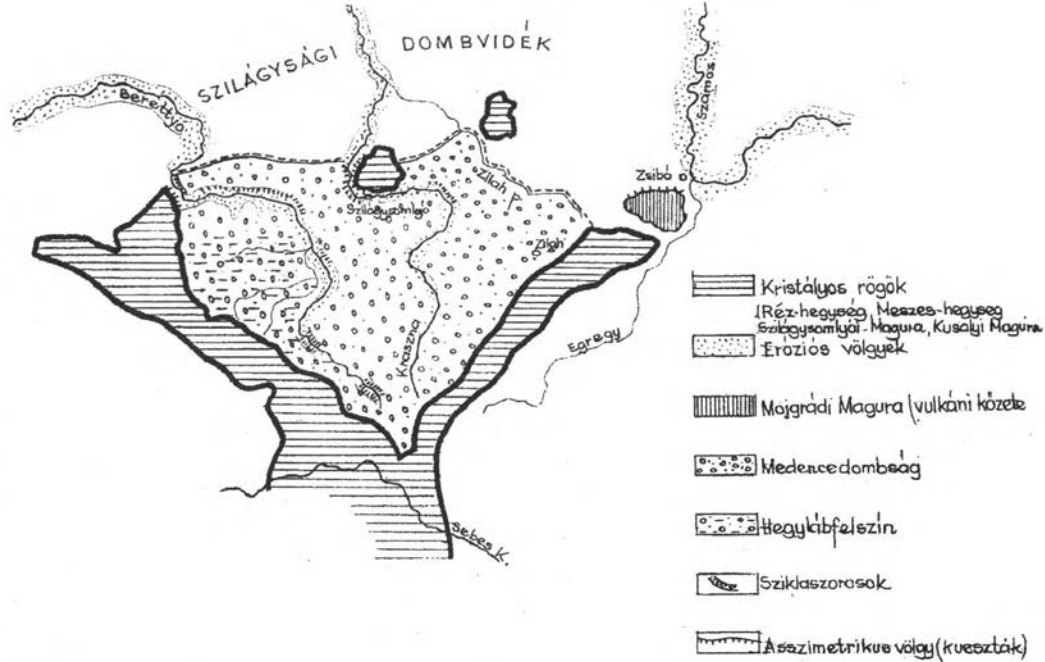
A medence átlagos tengerszintfeletti magassága 150–300 m és északnyugatról délkelet felé emelkedik. Legalacsonyabb pontja (183 m) Ipp község délnyugati részén van, legmagasabb pontja pedig a Krasznát keletről határoló Kopaszhegy (423 m).

A dombságot a Kraszna és a Berettyó széles (1–1,5 km) völgy síkja tagolja. Bal oldalon a völgyeket mellékvízfolyásokkal feldarabolt, amfiteátrumszerűen elhelyezkedő teraszok (lépcsők), jobb oldalon mellékvölgyekkel ritkán tagolt, meredek lejtőjű, eróziós dombhátak szegélyezik. Utóbbiakat féloldalason kiemelkedő, szabályos, szépen legömbölyített táblarögök és szerkezeti lépcsők, ún. kueszták jellemzik. Felszínüket deráziós völgyek, fülkék, vízmosások és földcsuszamlások teszik változatossá, tájképileg gazdaggá (1. ábra).

A Szilágysomlyói-medence a dombvidékre és az erdőssztyeppre jellemző éghajlati sajátosságokkal bír. Éghajlatára a nem túl meleg nyarak és a viszonylag enyhe telek a jellemzőek, az esetek többségében igen kellemes átmeneti évszakokkal. Az ősze jellemzőek a „vénasszonyok nyara”, a tavaszra a rendszeresen visszatérő „fagyosszentek”. Bizonyos fokig a vidék a Szilágysomlyói-Magura által nyújtott védettséget élvez az igen hideg légáramlatokkal szemben.

A medencét átszelő dombvonulatok egyben a folyók vízválasztóit, valamint a medencén belül elkülönített részmedencék határait is jelentik.

A SZILÁGYSOMLYÓI-MEDENCE DOMBORZATI TÉRKÉPE

1. ábra

2. A Szilágysomlyói-medence helye az Erdélyi-középhegység tájrendszerében. Részstájai

A Szilágysomlyói-medence hegyközi medencedomság, mely a Berettyótól északra húzódó Szilágysági-dombvidék szerves része. Nyugaton az Alföld, keleten az Erdélyi-medence, délről az Erdélyi-középhegység határolja.

A Szilágysági-dombvidék által elfoglalt átmeneti területet Szilágyságnak is nevezik, mely tulajdonképpen történeti-néprajzi tájfogalom. Magát a medencét több kistájra tagolhatjuk. A tájak elhatárolásánál a folyók játszanak szerepet. Ezek szerint megkülönböztetünk: 1. A medencét határoló hegykeretet (Réz-hegység–Ponor, Meszes-hegység–Mojgrádi-Magura, Szilágysomlyói-Magura); 2. Berettyómenti-domság (Szilágynagyfalui-medence); 3. Krasznamenti–Kémeri-domság és 4. Zilahi-medence (2. ábra).

E tájegység idegenforgalmi értékeit három csoportra oszthatjuk: 1. a természeti földrajzi környezet nyújtotta idegenforgalmi adottságok, illetve értékek; 2. az ember alkotta (antrópikus) értékekre és 3. egyedi tájadottságok (földtani és földrajzi érdekességek, kilátóhelyek stb.).

A továbbiakban ezeket az értékeket a fentebb felsorolt kistájak szerint veszem számba, mintegy helyhez rögzítjük azokat, amelyeknek jelentősebb természeti-földrajzi vonzáskörük van vagy lehet. Ezek közé soroljuk a gyógyászati-, üdülő-, pihenő- és turisztikai-kiránduló jellegű tájakat, illetve objektumokat.

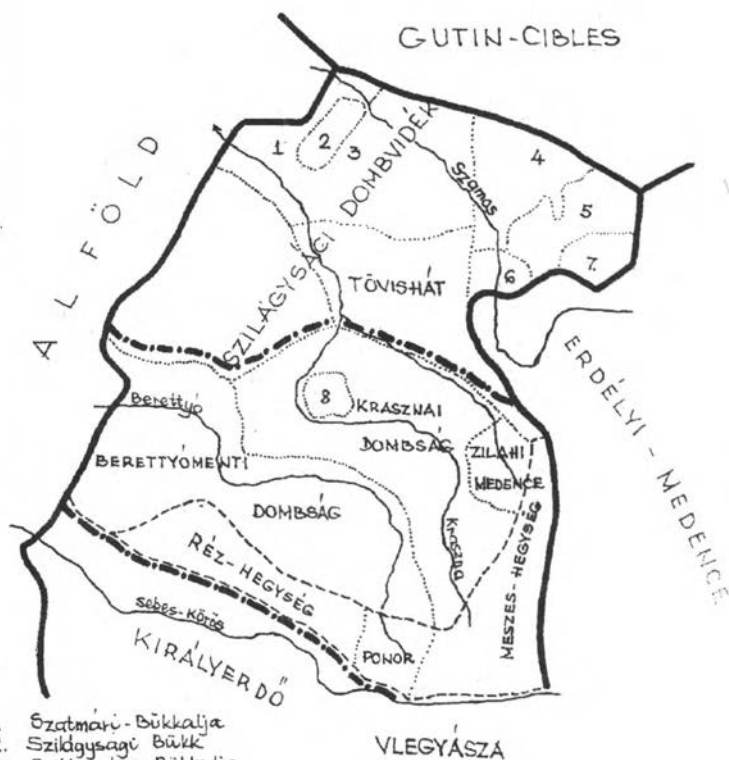
3. A medence idegenforgalmi értékei

3.1. A medencét határoló hegykeret idegenforgalmi értékei

3.1.1. A Szilágyság legjelentősebb idegenforgalmi övezete, a Szilágysomlyói-medencét keletről határoló Meszes-hegység (Munții Meseșului)

A hegység az Erdélyi-középhegység DNY-ÉK irányú kiágazása, mely a Meszesi-hágótól (Șaua Oșteană) majdnem a Szamos zsidói áttöréséig, pontosabban a várteleki (Ortelec) törésvonaláig húzódik. Elnevezése a mészkővel kapcsolatos, de a mészkő, mint kőzet csak foltokban található meg. Felépítésében inkább a csillámpala vesz részt, de helyenként a földtani középkor triász korszakában képződött mészkő

A SZILÁGYSOMLYÓI-MEDENCE RÉSZTÁJAI

1. Szatmari-Bükkalja
2. Szilágysági Bükk
3. Szilágysági-Bükkalja
4. Nagypányi-medence
5. Kővári dombcság
6. Szamoscikai rög
7. Kővár-hegység
8. Szilágysomlyói-Magura

2. ábra

mellett a dolomitos mészkő és a konglomerát is előfordul. A csillámpala lepusztulására jellemzőek a lekerekített, halmokra emlékeztető formák, az ún. „oszolyok” („oșoaie”-k), illetve a „magurák” („măguri”).

A Meszes 2–5 km széles és mintegy 35 km hosszú vonulata erősen tagolt, feldarabolt. A 700–800 m átlagos magasságú középhegységet gyönyörű, árnyas völgyek több, kisebb egységre, magurára tagolják: **Perjei-Magura** (Magas, Măgura Priei) a hegység legmagasabb pontja (997 m). Utána következik a **Terbete** (Osoiul Ciontului) 870 m, majd az **Északhegy** (758 m), a **Hegy** (Hăghiș) 707 m, végül a **Tálos-tető** (Dumbrava) 558 méter.

A gerincek és a csúcsok magaslatáról páratlan kilátás nyílik a Zilahi-medencére, a Kraszna és a Berettyó völgyére.

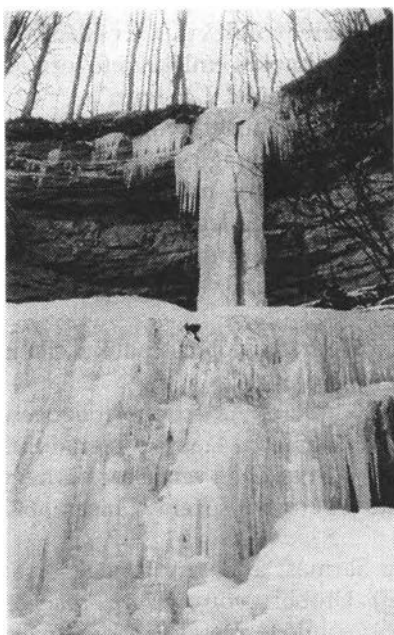
A mojrádi törésvonalat vulkánosság jelzi. Az eruptív (oligocén) kőzetekből (andezit, dacit) álló **Mojrádi-Magura** (Măgura Moigradului) három kisebb, kúpformájú vulkanikus hegyecskeberet van jelen: **Várhegy** (511 m), **Pomottető** (503 m) és az erdővel borított **Citera** (Chicera) 502 méter.

Völgyei közül legismertebbek a Sármás, a Köszörű-patak és az Ördögkúti-patak völgye (1. felvétel). Utóbbi gyönyörű vízeséseivel feledhetetlen látványt nyújt az itt megforduló természetjárók számára. Jelentősebb látnivalói közé tartozik még a Nadas-tó, Lajos-barlang („Lajoska”) és környéke (dolinákban és karsztforrásban gazdag gipszkarszt – 2. felvétel).

A Meszes éghajlatmódosító jellege is kimutatható, mivel haránt fekszik a medencén át érkező nyugati légáramlatokra, így azok a hegység domborzati gátján felemelkedni kényszerülnek, miközben nedvességük jó részét kiejtik. Így a hegység vízháztartása nyereséges, sok az itt eredő vízfolyás (Kraszna, Kolicka, Seredenka, Zolina). A hegyvonulat éghajlatmódosító hatása a hőmérsékletben is megnyilvánul. Általában a tavasz – legalább egy héttel – korábban beköszönt a hegység ÉNY-i, mint az Erdélyi-medence felőli oldalán.

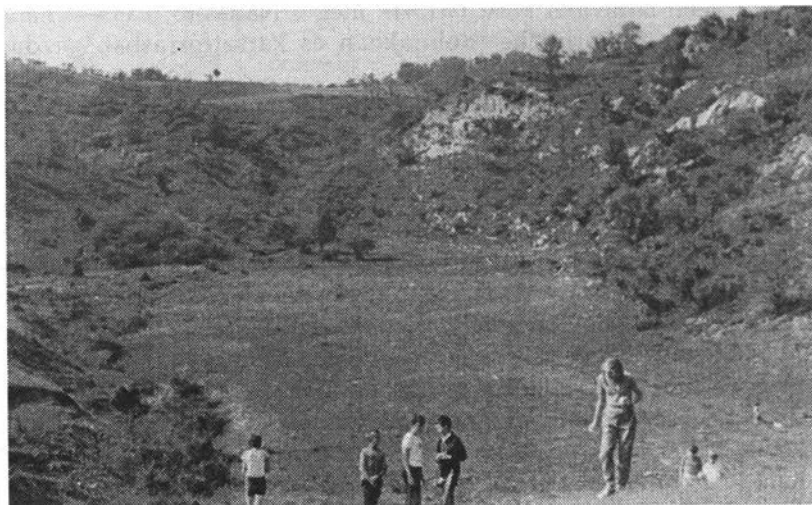
A Meszes hegyvonulatát havasi és kevert bükkösök, az alacsonyabb magaslatokat pedig tölgyes-cseresek borítják.

A hegység és környéke nemcsak természeti látnivalókban bővelkedik, hanem történelmi nevezetességekben is. A hegység gerincén haladt a római birodalom északi határa, mely Porolissumnál, a Templomhegyen végződött. A hegytetőn még jól kivehetők a római erőd, gazdasági és katonai központ romjai. Az Egregybe ömlő Várteleki

**1. Meszes-hegység.
Mefagyott vízésés az Ördögkúti
patakon**

**2. Meszes-hegység –
a Lajos barlang és környéke**

(Szabó Árpád felvételei)

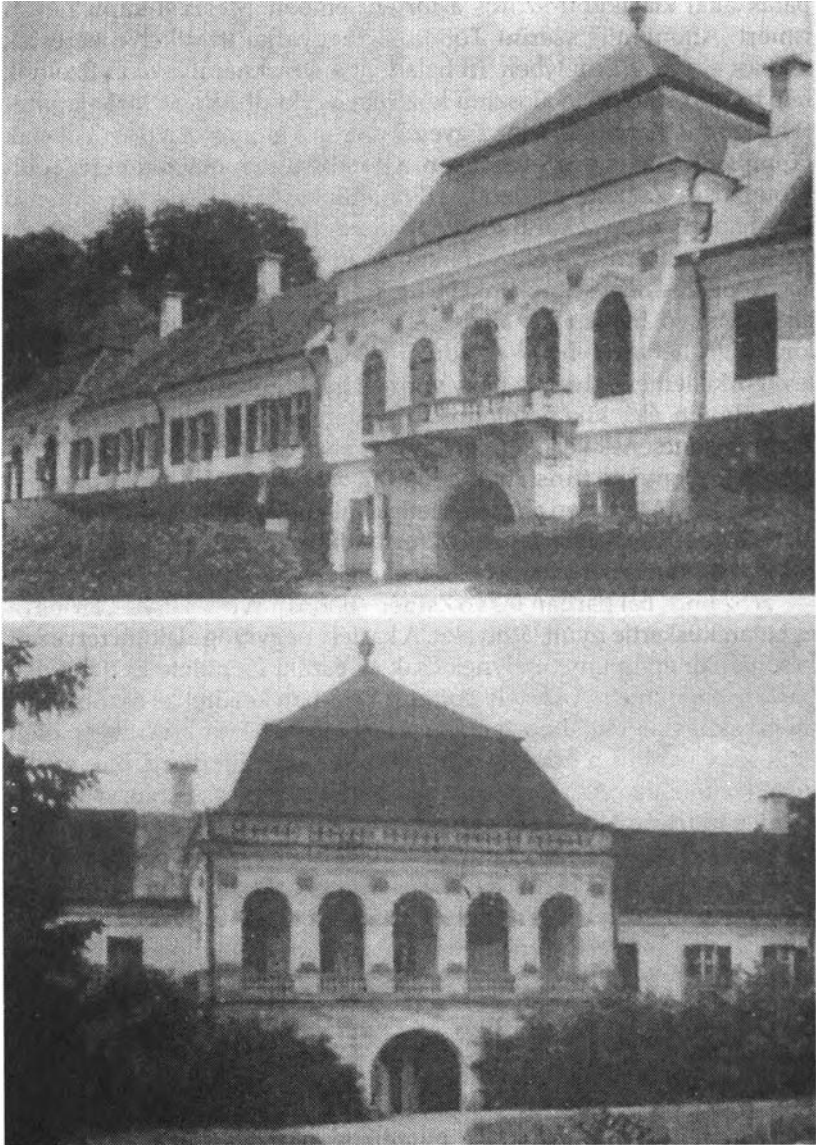
patak által kialakított szoros a történelemben **Meszesi-kapu** néven ismert. Anonymus szerint Töhötöm magyarjai itt átkelve kerestek szállást és hazát Erdélyben. Itt haladt át a Désaknáról jövő és Szolnok felé haladó sóút is, s valószínű közelében feküdt Álmos által alapított (1165) Szent Margit-kolostor. Egyesek szerint a monostor a Bisericuțának (Templomocska) nevezett hegyen, a porolissumi római romokon épült Mojgrád és Zsákfalva között, a Pometul nevű határrészen. Az első világháború kitörésekor Buday Árpád végzett itt ásatásokat, ahonnan 12–14. századi érmék, gótikus faragványtöredékek kerültek napvilágra.

A Meszes-hegységnek inkább üdülő-turisztikai jelentősége van. Az aljában fekvő, hetvenezer lakosú Zilah (Zalău) népességének a Meszes kiránduló, hétvégi pihenő- és üdülőhelye. A nyugalom, a csend, a tiszta levegő, kellemes éghajlata nagy vonzást gyakorol a medence távolabbi településein élő, kikapcsolódni vágyó emberek számára is. Értékei azonban nincsenek kellőképpen kihasználva. Eltekintve néhány létesítménytől (Fenyves turistaház, a 600 m magasságban fekvő Popasul Romanilor) a Meszesen alig létesítettek valamit az utóbbi évtizedekben. A Terbete aljában levő gyógyvízforrásainak (Emília-fürdő) gyógyító hatása ma alig ismert, pedig a század elején élénk fürdőélet folyt itt.

A Szamos bal partján fekvő Zsibón (Jibou) a Wesselényiek kastélya és botanikus kertje nyújt látnivalót. A kastély négyszög alakúra tervezett későbarokk építmény, melynek csak az északi főépülete és a két déli pavilonja van meg. A kastély építését 1778-ban kezdték el és többszöri megszakítással 1807-ben fejezték be. Építésze Franz Wrabetz cseh építész, valamint a bécsi származású Johann Eberhard Blaumann nevéhez fűződik. Az alkalmazott mesterek nagy része kolozsvári volt (Steller Márton, Krausz György és mások). Az 1800-as évek elején fejeződik be a kastély körüli park kialakítása, készül el a szökőkút, a kínai filegória és a téli kert. A kastély végleges képét ifj. Wesselényi Miklós 1830-ban megindított átrendezési terve nyomán nyerte el (3. felvétel).

A zsibói kastély és környéke több, az 1849-es szabadságharchoz kapcsolódó esemény színhelye. 1849. augusztus 13-a után Zsibón találkozott Kazinczy Lajos és Gál Sándor serege, melynek főparancsnokságát maga Kazinczy vette át. Ide érkezett meg Görgey levele a világsi fegyverletételről, melynek hírére Kazinczy a kastélyban Grotenhein orosz tábornok előtt letette a fegyvert.

A kastéllyal szemben áll a botanikus kert üvegháza. A várossal szemben, a Szamos jobb partján magasodik a Rákóczi-hegy.

3. A zsbói kastély déli homlokzatának részlete és északi homlokzata 1942-ből

3.1.2. Réz-hegység–Ponor–Valkóvára

A **Réz-hegység** (Munții Plopișului) a Sebes-Körös és a Berettyó között ÉNY-DK-i irányban húzódó középhegység, melyet a 725 m magas Rézről neveztek el. A „rez” név szláv eredetűnek tűnik, de nem azonosítható a rézzel, mint fémmel. Jelenthet „erdőbeli tisztás”-t is. A román Munții Plopișului a hegy lábánál fekvő besenyő eredetű település, Gyümölcsénes (Plopiș) helységnévből ered. A középkorban a Rézhegységet Igyfánnak (Egyfan = „Szent rengeteg”) nevezték.

A Szilágysomlyói-medencét a Réz délnyugat felől határolja és a vidék legvadregényesebb, idegenforgalmilag azonban a legkevésbé ismert és értékesített hegyvonulata. Kőváry László, Erdély kiváló ismerője írja: „... a bérceken százados erdők borognak, sok tájak magányát csak vad üvölti, a fejsze a visszhangot még sohasem kísérté meg”. E csodálatos, jó levegőjű, mélységes csend megülte hegyvonulat a Meszesi-hágótól egészen Porc (Porț) községig húzódik mintegy 35 km hosszúságban és 5–15 km szélességben. A Réz-hegység tulajdonképpen nem egyéb, mint árkos vetődések (törések) mentén kiemelkedő részaránytalán horszt (sasbérc). Sebes-Körös felőli oldala meredeken emelkedik ki a Révi-medencéből, míg a Berettyó felőli lejtője többnyire lankás és fokozatosan simul belé az aljában fekvő, fiatalabb képződményekből álló Gyümölcsénesi hegyláb felszínbe.

Fő tömegét csillámpala és gnejsz alkotja, de felépítésében vlegyászai típusú banatitek és granodiorites kőzetek is részt vesznek. Sőt a hegyvonulatban ókori (permi) homokkő is előfordul.

A hegységet a Bisztra (Sebes) két különálló egységre bontja. Egy északnyugati, 400–700 m között váltakozó magasságú és egy 800 m magasságot is meghaladó délkeleti vonulatra. Távolról a hegyvonulat sima felületűnek látszik, valójában azonban mély völgyek tagolják. Legnagyobb magasságát délkeleten éri el (**Măgura Mare**, 918 m). A 700 métert meghaladó csúcsai közül említésre méltó az **Almácska** (Merișorul 881 m), **Secătura** (773 m), **Blidar** (786 m), **Kopasz** (Osoi curat) 748 m, **Arsura** (706 m).

A hegységet eredeti összetételű erdők díszítik. Alacsonyabb szintjeit gyertyános-tölgyesek, feljebb ősbükkösök borítják. Az erdők összefüggő takaróját virágban gazdag rétek és erdei tisztások (poieni) szakítják meg. Területére a szórt települések: **Magyarpatak** (Făget), **Hármaspatak** (Valea Târnei) jellemzőek. Egyre fogyatkozó lakóinak őseit még a 18.

században, Zemplén vármegyéből telepítették ide a Bánffyak, mint fakitermelő és üveggyári munkásokat.

Idegenforgalmi-turisztikai szempontból leglátogatottabb vidéke a **Berettyó forrásvidéke, (Ponor–Ponorul Negrenilor).**

Fő részét a Meszes- és a Réz-hegység szögletében megbúvó tipikus, kis karszterület (karsztplanina) alkotja. A terület a Sebes-Körös völgyéből Körösfeketető (Negreni) 432 m tengerszintfeletti magasságáról gránátos kristályos pala és perm vörös homokkő enyhe lejtőjű térszínen közelíthető meg. De elérhető a Csucsánál kiágazó, Szilágysomlyóra vezető útról (Dealul Mare) is.

Ezt a környezetéből magasan kiemelkedő, kb. 1,5 km területű karsztfennsíkot a Réz kristályos palájának 882 m magas **Cornului** határolja. A Ponor (víznyelő) mind geológiailag, mind geomorfológiailag igen érdekes és tanulságos területe a Nyugati-középhegységnek. A karszterületen a karsztjelenségeknek minden formáját viszonylag kis területen „tálalva” megtaláljuk.

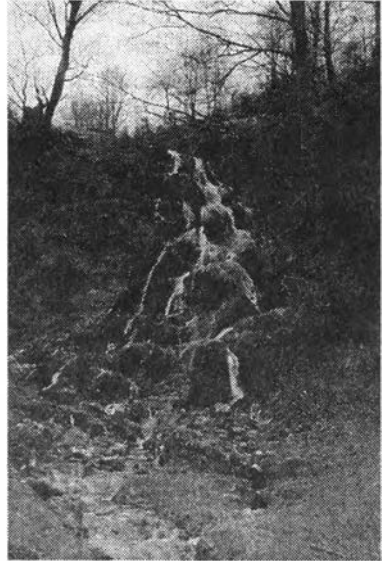
A Ponor talapatát kristályos pala (csillámpala) alkotja. Fölötte homokkő, majd legfelül 60–80 m vastagságban, erősen repedezett, tömbös mészkő (kalcterer guttensteini) következik. A karsztjelenségek kialakulása szempontjából az utóbbi a jelentős. Ennek felszínén és mélyén a széndioxidban gazdag csapadékvíz oldó hatása következtében alakultak ki a karsztra jellemző formák, amelyek ezt a vidéket sajátosan egyedivé teszik. A Ponort is valamikor erdő borította, melyet később kiirtottak. Felületét ma gyepek, kaszálók és gondosan művelt szántók (burgonya, zab és rozsföldek) borítják.

A legszembevetőbb jelenség a gyeptakaró alól kibukkanó kisebb-nagyobb szirtcskéik, mészkőtuskók (börcök) és ezek erőteljes **karrosodása**. A karrok nem mások mint keskeny barázdák a mészkő felületén, melyeket a széndioxidban gazdag csapadékvíz vegyi-oldó hatása alakított ki (4. felvétel).

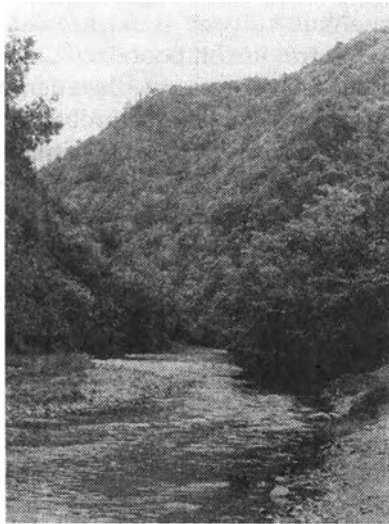
A Ponor felületének legjellegzetesebb, legelterjedtebb karsztformái azonban a **töbrök**, melyeknek helyi neve coltei (koltáj). Ezek szabályos, tölcser alakú mélyedések. Köztük vannak 15–20 m mélyek is. Aljukon, fűvel borított, időszakos vizeket levezető nyílással. Különösen szépen fejlett, V-alakban elhelyezkedő töbör sor van a planina déli pereménél, mely csúcsának megfelelően a planina déli törésénél levő nagy forrásnak szállítja felszín alatti járatával a vizet.

4. Ponor - karszfennsík

**5. Réz-hegység.
A Berettyó vízése**

**6. Várhegy
(Valkóvárálja)**

(Major Miklós felvételei)

Igen érdekes, de egyben nagyon veszélyes karsztjelenségek az ún. **zsombolyok** (aknabarlangok), melyeket a környék lakói huda-nak (=barlang) neveznek. Ilyen a Huda Banarului (Banar barlangja).

Van a Planinának egy kicsi típusos víznyelője, valódi ponorja is a nyugati részén. A nyelőnyílásban egy, a Réz-hegység kristályos pala területéről meanderekkel folyó kis csermely tűnik el, melynél a ponor aljának bezökkenését követő, szépen kialakult kis terasza is látható.

Néhány jelből (pl. az édesvízi mészkő nagy tömegéből) arra lehet következtetni, hogy a Planina belsejében nagyobb barlangoknak is lenniük kell. Az egyikre tanítványaim még az 1970-es években bukkantak rá. Részletes feltárására a '90-es években került sor. Benne cseppkövek is előfordulnak.

A Ponoron a karsztosodás bázisa a mészkő alatti vizet át nem eresztő perm rétegeken nyugszik. Ott van a karsztvíz alapja. Itt helyezkednek el és buggyannak a felszínre a gyönyörű, kristálytisza **karsztforrások** („izbuk”). A Planina északi peremén levőből ered a Berettyó. Nem messze a forrástól nagy mennyiségű édesvízi mészkő lerakódásából – 10 m magasságból – zuhan le a Berettyó forrásának vize, a vidék legfenségesebb vízesése (5. felvétel).

A Réz-hegységből eredő Berettyó és mellékpatakjai (Ponori, Hollos, Tusza, Toplica) több helyen vágják át a hegységet, létrehozva ezáltal a vidék legszebb epigenetikus völgyeit, sziklaszorosait. Közvetlenül **Tuszatelke** (Tusa) és a főforrás között bontakozik ki a hegység egyik legszebb V-alakú, meredek falú szorosa, feledhetetlen látványt nyújtva azok számára, akik a forrást e völgyön át próbálják megközelíteni. **Füzespapterek** (Preoteasa) szomszédságában, mintegy 6 km hosszúságban **Valkóváraljai** (Subcetate) sellőről sellőre, vízesésről vízesésre halad, most már a Berettyó névre hallgató patak, s általa kialakított völgy vadregényes vidéke kíséri (6. felvétel).

A hegység egyik kiemelkedő pontján (Várhegyen), 422 m magasságban található **Valkóvára** romjai. A románul Plai-nak nevezett kiemelkedést a Halastó patak (p. Hălăştău) és a Berettyó fogja közre.

A vár mindjárt a tatárjárás után épült. Ezt a feltételezést alátámasztja az a tény, hogy IV. Bélának 1249-ben keltezett adománylevele csak Valkót (Wolko) említi. A várat a környező falvak menedékhelyének, mentsvárának tekinthetjük. Egyébként Bél Mátyás Compendiuma is Valkóvárát hajdan Kraszna „vármegye lakosainak a barbárok betörései

ellen menedéke"-ként említi. A várat a Vas megyei, ősi nemzetségből származó Pál országbíró vagy fia építette királyi birtokon. Birtokosai Borsa Kopasz nádor fia, Belcs, 1341-ben Dancs mester és 1402-ben lett a Bánffy család tulajdona. A várat az oklevelek 1318-ban említik először. 1665-ben foglalták el és rombolták le Ahmed Szeid török hordái. Azóta romokban hever (7. felvétel).

A vár pusztuló maradványai ma is megtalálhatók a várhegy fennsíkján. Nyugati részén még áll a négyzetalapú öregtorony. Északkeleti oldalán 13–15 m magas, a fák fölé emelkedő védőtorony részei. A várhoz lakó- és gazdasági épületek csatlakoztak. A várat kőfal vette körül, melynek egyes részei még ma is kivehetők. Udvarán pince és kút nyomai láthatók. 1435-ben említés történik a vár káplánjáról, s e körülmény kápolna meglétére utal. A várfalakon kívül kettős vársánc húzódik. A várhegyről tiszta időben szép kilátás nyílik az egész Berettyómentére.

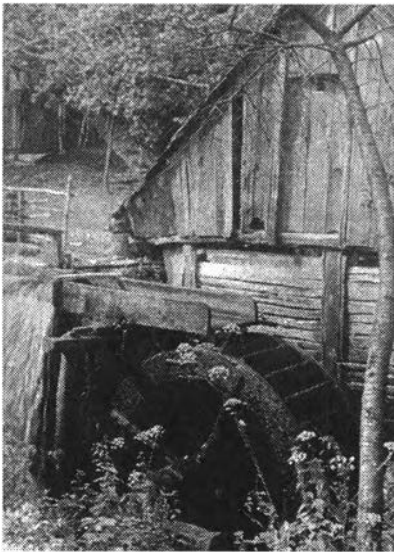
A Rézről lesiető patakok halállománya igen gazdag. Főleg a szivárványos és a piros pettyes pisztráng a legelterjedtebb halféleség. Toplicán pisztrángtenyésztő és fiasztató telep is épült. Mellette vendégfogadásra kész turistaház áll.

Nem messze Valkóváraljától fekszik Krasznajáz nevű, kicsiny román falu. A falu a körisfától kapta elnevezését. Torma Károly szerint viszont az itt letelepedett jászoktól (szarmata jazygok), míg Györffy György oroszok által alapított településként tartja számon. Határában található a helyi jelentőségű vasas-kénes vizű **Jázi-fürdő**. Vizét még a 70-es években is felforrósított kövekkel melegítették. A meleg vizet famedencékbe vezették. A rendkívül primitív, ősi módon működő fürdő mellé a 80-as években kempingházakat építettek, köréjük fenyőket telepítettek. A fürdőt főleg a környékbeli falvak reumában szenvedő idős lakosai keresik fel.

A Berettyó, miután a Szilágynagyfalui-medencén, ártéri-ligetes erdővel kísért medrében végig kanyarog, **Márkaszéknél** (Marca) újból meg kell bírkoznia az útjában álló Réz-hegység kemény, ellenálló szikláival. A szoros hosszú évezredek folyamán alakult ki a hegység Porcnál lealacsonyodó vonulatában. A dimbes-dombos szilágysági tájak után a szoros völgyében feledhetetlen látványt nyújt az idelátogató turista számára. Ennek ellenére a méltatlan mellőzés jutott osztályrészül ennek a páratlan szépségű sziklaszorosnak, melyet a környékbeliek

7. Valkóvára romjai (László Csaba és Dukrét Géza felvételei)

8. Réz-hegység.
Vízimalom a Gyümölcsényi patakon
(Major Miklós felvétele)

Márkai-szorosnak hívnak. A geográfusok szerint a szoros epigenézis útján keletkezett földünk történetének negyedkor előtti (torton-szarmata) korszakában. A Berettyó eredetileg a jelenleginél magasabb (mintegy 100 méterrel) felszínen, puha kőzeteken haladt, s a laza üledéktakaró alatti kemény kristályos kőzetekbe fokozatosan belevágtatta magát, kialakítva így a vidék legszebb epigenetikus (rávésődött) völgyét.

A szoros, melynek hossza 2–2,5 km, a **Téglástető** (416 m) és a **Tisztásbérc** (361 m) nevű magaslatok között helyezkedik el. Az erdős hegyoldalak között kanyargósan haladó Berettyó szikláról sziklára küzd a csillámpalából és gnejszből álló, sokhelyütt a vízből kiálló sziklacsonkokkal. A szoros annyira szűk, hogy csak az oldalán, mesterséges úton kiformált nyaktörő ösvényeken lehet rajta átjutni. A völgy oldalát a fizikai mállás következtében keletkezett lejtőtörmelék és tölgyesgyertyános erdők borítják. A szorost legcélszerűbb völgymenetben megtekinteni, mégpedig keletről, a falu felől, mert elbűvölően szép részletei így bontakoznak ki legjobban (8. felvétel).

A Réz-hegység tájképi, szerkezeti és földtani viszonyait tekintve többnyire egységes vidéke főleg erdészeti-kiránduló-üdülő funkciói révén foglal el előnyös helyzetet. Természeti adottságai révén a Szilágyság legfontosabb idegenforgalmi övezetévé válhat.

3.1.3. A Szilágysomlyói-Magura

A Szilágysomlyói-Magura a Szilágysomlyói-medencét északról határolja. A somlyóiak hétvégeken, ünnepnapokon, amikor idejük csak engedi, no meg az „arany nedvet termelő borágait” művelni járnak a Magurát, annak árnyas ösvényeit, szívet derítő, melegséget árasztó völgyeit, sziklás bérceit. Ki tudja mióta már? Talán amióta az aljában a „szépvíz” (Kraszna) partján az ember megtelepedett.

A Szilágyság többnyire hullámos, Ady szavaival élve hepehupás, szelíd lejtőjű dombvidékéből hirtelen, előhegységként kiemelkedő Magura látszólag kemény, de mégis könnyen málló, „porladozó”, lassan omladozó sziklás **szigethegy**, a geográfusok nyelvén sasbérc (horszt). A közel 600 m magasságot elérő szigethegy mintegy 400 m-rel uralja az alatta elterülő Kraszna völgyét.

A Magura nevének eredetét kutatva egyértelműen megállapítható, hogy az, a Kraszna nevéhez hasonlóan szintén szláv eredetű. A köztudatban ugyan a Magura elnevezés honosodott meg, de a „somló”

is ismeretes. A somló tulajdonképpeni értelme suvadó hegy. A magura, románul „măgura” ugyancsak szláv átvétel, mely dombot, magaslatot jelent, és mind a román, mind a magyar nyelvterületen igen elterjedt földrajzi név.

A Szilágyosomlyói-Magura a közeli Bükk és a Szilágykirvai röggel (Măgura Chilioarei) együtt mintegy háromszázmillió évvel ezelőtt, a geológiai ókor végén gyűrődött fel (herciniai hegyképződés), a Tisziának fennmaradt része, de az évmilliók óta pusztító erők által eredeti magasságából sokat veszített.

A Magura jórészt csillámpalából épül fel, de helyenként a csillámos paragnájsz, a földpát és a kaolin is előfordul. A csillámpala palás, átalakult kőzet, melyben szabad szemmel is sok ezüstös fényű csillám (muskovit), kvarc, sőt egy ritka ásvány, az adular (holdkő) is megfigyelhető.

A hegy nem egységes tömb. Tulajdonképpen egy 5–6 km hosszú ÉNY-DK irányú, 3 km széles kristályos vonulat, mely meredeken, törésvonalak mentén emelkedik ki környezetéből. Szilágyosomlyó felőli oldala igen meredek, északon, Selymesilosva felől a lejtők lankásabbak.

Az évmilliók óta ható külső erők a Magurát kisebb tömbökre, gerincekre tagolták. Elsősorban a hegy oldalát tagoló völgyek (Körös, Bökény, Csorgó) tűnnek szemünkbe. A központi elhelyezkedésű csúcsból (Keselyűs 597 m) kiindulva, kúp vagy csonkakúp alakú hegytömbök, gerincek ágaznak ki. A Magurát a Kraszna két főtömbre tagolja: a **tulajdonképpeni Magurára** és a **Szenthegyre** (345 m). A lejtők jórészt déli kitettségűek (Mesterhegy, Várhegy), de nem ritkák a délnyugati (Pokrochegy), sőt a délkeletre néző lejtők (Órhegy) sem.

A völgyekben az erdők mélyen lehúzódnak, ellenben a fő- és mellékgerincek déli oldalán szőlők díszlenek. A szőlő felső természetvédelmi határa itt, a Magurán hág legmagasabbra Erdélyben.

Északon a Magurát cseres-tölgyes-gyertyános erdő borítja. Botanikai értékei közül említésre méltó a holdviola (*Lunaria rediviva*), az északi lejtők hűvös, nedves völgyeiben honos erdei nenyúljhozzám (*Impatiens noli tangere*) és a Keselyűn tündöklő turbánliliium (*Lilium martagon*). A Magurán nemcsak ritka lágyszárúak virágzanak, hanem cserjék is, a virágzó köris (*Fraxinus ornus*), hegyi juhar (*Acer pseudopl*), veresgyűrű (*Cornus sanguinea*). A szigethegy sajátos mikroklímájával

(szubmediterrán) magyarázható, hogy a természetes növénytakaró mellett itt-ott még fellelhető a mandula, a füge és a szelídgesztenye is. A Keselyüs közelében, a millennium idején luc- és erdei fenyőket telepítettek. A hegy Somlyócsehi (Cehei) felőli lejtőjén, erdők sűrű koszorújában feküdt a valamikor híres Pokoltó nevű gyógyfürdő, melyet a nép feneketlennek hitt. A tó 19 hold területet foglalt magába és több forrásból eredő vízerecskek összefolyása által jött létre. Kénés tulajdonsága miatt vizét gyógyításra használták, tizenegy 2–2 személyes, hideg- és melegvíz-vezetékkel, tükörkádakkal ellátott fürdőszoba és közös medence állt a fürdőzők rendelkezésére. A fürdő mellett hat vendégszoba, nyolcvan személyes étterem, valamint tekepálya, 400 hl bor tárolására alkalmas pincehelyiség állott. Mára a tó feltöltődött. Emlékét a tókörnyci üdezőld növényzet őrzi.

Jó tudni, hogy a hegy a megemelt nedves légtömegből heves nyári zivatarokat szokott előidézni. A meteorológusok szerint Szilágysomlyó Románia egyik legvilámlátogatottabb vidéke.

A Magura természeti szépségeivel, szőlőskertjeivel, kilátóhelyeivel (tetejéről csodálatos panoráma kínálkozik a szélrózsa minden irányába, tiszta időben a Ciblesig, sőt a Radnai-havasokig is ellátni), építészeti műemlékeivel (Felső vár) a hétvégi kikapcsolódás, kirándulás szempontjából jön számításba.

A Szilágysomlyói-Magurához tartozik a Kraszna **somlyócsehi- és somlyóújlaki** sziklaszorosa is. Ezek a Magurának nyugatra kiugró kristályos tömbjei (sarkantyúi), melyeket a folyó vágott át és különített el. A **Kishegy** (277 m) aljában található az **Endrei-** (Somlyóújlaki)-tó, a halászsok kedvelt kirándulóhelye.

A kúpalakú várhegyen levő vár romjai ma is látszanak, de a vár egykor sokkal nagyobb lehetett, mint ahogy az a mai nyomokból kivehető. A kővárat valószínű a Rátót nembeli Roland nádor és a Pok nembeli Móric országbíró fia építhetette, talán még a 14. század második felében. A vár első okleveles említése 1351-ben fordul elő, amikor uradalmával együtt Medgyesi Móric leánya, Anna, Báthori Lászlóné kapta meg leánynegyedként.

A vár 80x45 m tengelyméretű, tojásdad alaprajzú, kőből épített, s ma is álló része minden valószínűség szerint egy hatalmas toronyépület alapja. A várat védelmi gyűrűk fala vette körül.

A Magura és környéke már a népvándorlás óta lakott. A Csorgó utcai híres szilágysomlyói aranyelet bizonyítottan gót vagy gepida eredetű.

A hegy aljában, a Kraszna jobb oldali partján, szorosan a Magurához simulva fekszik a tizenhétezer lakosú **Szilágysomlyó** (Șimleul Silvaniei), Báthori István, Erdély fejedelme és Lengyelország királyának szülővárosa. Báthori Zsigmond, István bátyja építette az **alsó várat**, de hogy mikor, adatok hiányában nem tudjuk. A történészek szerint VI. Báthori István, az akkori olasz hadiépítészet mintájára alakította át, építette fel a nagy váregyüttest. Báthori Zsigmond pedig a vár legszebb, ma is fennálló részét, a nyugati reneszánsz kaput 1592-ben. A kapu feletti kettős címerpajzsban még kivehető a sárkányfogas, nagyon megrongált Báthori címer, S.B. Zsigmond nevének kettős kezdőbetűje és egy évszám: 1592, de lehet 1597 is (9. felvétel).

Szilágysomlyó egyéb műemlékei közül említésre méltó a római katolikus templom, melyről okiratos említés 1536-ból van. A templomot Báthori István, erdélyi vajda emeltette. Bizonyítja ezt a templom diadalívén a Báthoriak sárkányfogas címere és S.B. 1532 felirat. A templom a késő gótika stílusjegyeit (hálóboltozat, faragott kapu, bordák) hordja magán (10. felvétel).

A katolikus templomtól nem messze, a Magura egyik kiugró hegyfokán áll a reformátusok temploma. A templom különösen értékes része festett kazettás mennyezete, melynek színei szinte az eredeti állapotban megőrződtek. A kazettákat a jól ismert telegdi asztalosmester, Pataki János festette.

Közvetlenül a Kraszna somlyócsehi szorosa után következő völgytágulatban, a Sutakhegy aljában települt a vidék egyik legősbibb falva, **Somlyóújlak** (Uileacu Șimleului) Árpád-kori templomával, mely a hegynek egy délre kiugró, a környezetet uraló hegyfokán áll (11. felvétel).

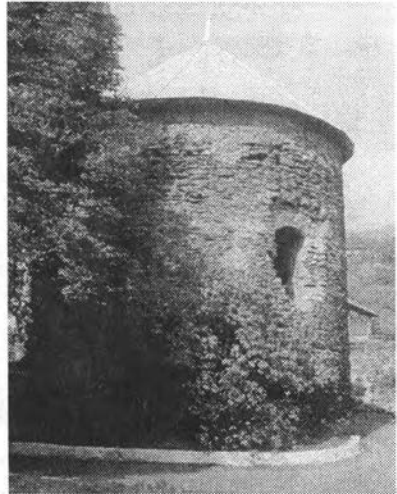
A templom filigrán tornya szorosan összefügg és egyidős a hajóval. Négyzet alaprajzú alsó két szintjén három nyolcszögű felső szint nyugszik, az átmenetet a sarkokon álló gúlák teszik harmonikussá. A toronybelső nincs szintekre tagolva, fellátni egészen a sisakig. A torony alsó szintjét két-két tölcseres béléttű kerek ablak, a felső szintjét félköríves vakárkádok tagolják, ezeket pedig ablaknyílások (félköríves ikerablakok)

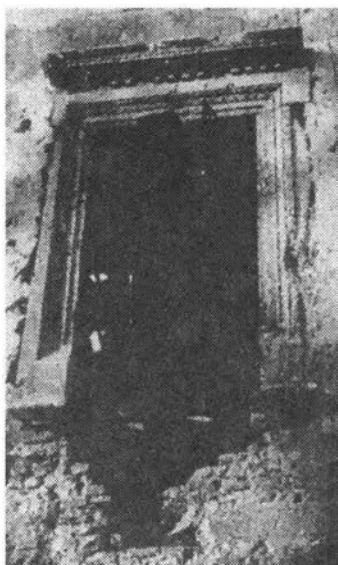
9. Szilágysomlyó – a Báthori várkastély

... és bástyái

(Dukrét Géza felvételei)

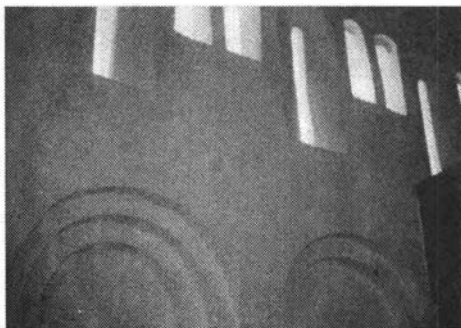
**10. Reneszánsz ablakkeret
a nyugati kapubástyán**
(Szentés Lajos felvétele)

11. Somlyóújlak.
A 13. század második felében épült
református templom és belseje

12. Gombfás sír a somlyóújlaki temetőben
(Major Miklós felvételei)

török át. Az oldalfalak felső részében hosszúra nyúlt folyosó vonul végig, melyre nyugaton lépcső vezet fel. Az északi folyosó az eredeti hajó teljes hosszában megmaradt. A folyosó csak a szentély felől van megszakadva. A folyosóból félkörös ablakok nyílnak a templomtérbe. A déli folyosóba a toronyból lehet bejutni. Az északi folyosónál említett ablaknyílások itt is megvannak.

A szentély eredeti felépítését nem ismerjük. P. Szathmári Károly – a szájhagyományra támaszkodva – ismertette 1864-ben: „... kerek és boltozatos volt; belől hatszöget képező gerinczekkel”.

A déli oldalon elhelyezkedő portikusz 1778-ban épült. Egyetlen ékessége a félköríves mélyedésben elhelyezkedő bejárati ajtó késő-gótikus szemöldökgyámos kőkerete.

A hajó 1754-ből való mennyezete kazettás, 48 darabból áll, mely közül egy feliratos. A reneszánsz koszorúban elhelyezett szöveg érdekessége, hogy tükörírással készült: „1754: JUL (ius) 5:/ ISTENHEZ VALÓ BUZGÓ/SÁGÁBÓL A S (omlyó UJLAKI REF (ormata) EKL (ési) A ELSÖBEN ÉPITTETTEK AZ MAGOK KÖL/CSEGEKBÖL DE TÜZ ÁLTAL ELPUSZTULVAN / ISMÉT 2 cor EPITTETTE MEG A SZEN/TEK ALAMISNAJAKBÓL EZ ISTENNEK / SZ(entelt) HAZAT T(iszteletes) VER (es) FERENCZ U/RAM PRAEDIKATR/SAGABAN.”

Egyesek szerint a falfolyosó az apácáknak biztosíthatott teljes elkülönülést misék alkalmával.

Levéltári adatok szerint a templom jóval a tatárjárás után (1258) keletkezett és építője a Dunántúlon is birtokos Pok nembeli Móric, a királyi udvar egyik legelőkelőbb tisztségviselője volt.

A templom szép, nyolcszögbe átmenő tornyával, félköríves ikerablakaival, kicsinysege (8,70x5,78 m) ellenére is a román stílust idézi, jellegzetes felépítése viszont gótikus, ennél fogva a Szilágyság legbecsesebb műemléke.

A templom szomszédságában fekvő református temetőben szépen faragott gombfák vannak. A gombfák leggyakoribb motívuma a körbe foglalt rozetta (rózsa) a szerelem szimbolikus virágának erősen stilizált motívuma. De nem hiányzik a tulipán, madár és a cseréphegelyezett életfa motívuma sem. A dél-szilágysági gombfáfaragás legszebb alkotásai ezek (12. felvétel).

4. A hegykeret közötti medencedomsbág idegenforgalmi értékei

4.1. A Berettyómenti-domsbág (Szilágynagyfalui-medence)

A Berettyómenti-domsbág, beleértve a Kémer körül elterülő dombokat is, a Szilágysági-dombvidék legdélibb, a Berettyóig terjedő része. Tipikus medencedomsbág. A domsbág déli nyúlványai meredeken szakadnak le a folyó völgsíkjára. Alsó- és felső pannon képződmények (agyagos-homok, homok, agyag, márga) rétegei alkotják. Lekerekített, hosszanti dombsorai művelés alá vont területek (szántó, gyümölcs, szőlő). A domsbág átlagos magassága 300–350 m között váltakozik. Legkiemelkedőbb részei a **Berek** (368 m), **Cser** (331 m), **Nagycsicsó** (309 m), **Szovárhegy** (316 m), **Rigóhegy** (314 m), **Hangás** (339 m). A dombvonulat délre néző lejtőin szőlőművelés folyik. Több évszázados szőlőkultúráját bizonyítják a dombok puha homokrétegeibe vájt pincék. Északi lejtőiket többnyire erdők (tölgy, cser) borítják.

A Gyümölcsénesi hegyláb felszín és a Berettyómenti-domsbág között helyezkedik el a Berettyó széles (1–1,5 km), teraszos, ártéri völgsíkja. A völgyet bal oldalról szépen fejlett teraszok kísérik. A területet törések járják át. Legfontosabb törésvonal a bürgezdi-zoványi és a szilágybagosi-alsóvalkói. A törésvonalakat nemcsak iszapvulkánok jelzik, hanem főleg az itt feltörő meleg vizű források is. Szilágynagyfalu és Szilágybagos között bukkan a felszínre a vidék legfontosabb természeti kincse, a **szilágybagosi hévíz**, mely idegenforgalmi vonzóhatást is gyakorol. Az itt feltörő termálvíz a Nyugati-Középhegység peremén húzódó **termálöv** része. A termálvizet 1971-ben tárták fel, 812 m mélységből származik. Hőmérséklete 41°C.

A fürdő kiépítése a 70-es évek elején kezdődött el. Szabadtéri és fedett medencéket, kempingházakat építettek, majd 1976-ban negyvennyolc ágyas szálloda is épült különböző szolgáltatási egységekkel. A hévíz igen változatos, durva szemcsézettségű üledékösszleten halad át míg a felszínre jut. Emiatt feloldva igen sokféle ásványi sót tartalmaz. Vegyi jellegét tekintve a víz hidrokarbonátos-kénos-nátriumos összetételű gyógyvizek csoportjába tartozik. A három forrás együttes vízhozama 2600 m³/óra.

Elsősorban gyógyászati célokra, különböző betegségek (mozgásszervi, idegrendszeri, női bajok stb.) kezelésére alkalmas.

A nyolcvanas évek elején a fürdő nagy látogatottságnak örvendett. Főleg Erdély nagyobb városaiból (Kolozsvár, Marosvásárhely) érkeztek vendégek. Látogatták magyarországi, sőt olasz, német és holland vendégek is. Az egyre növekvő számú vendégek fogadására négy nagy szálloda építéséhez fogtak. Ezek az 1989-es események után nem kerültek befejezésre, a fürdőélet jóformán megszűnt. Eltekintve néhány környékbeli vendégtől, ma alig látogatják.

A Szilágyság, és ezen belül a Szilágysomlyói-medence nemcsak hévizekben, hanem gyógyvizekben is gazdag. A hazai balneológia tudománya csupán a Magura közvetlen környékén több gyógyforrást tart nyilván, valamennyi kihasználatlan állapotban. Pedig gyógyhatásuk már a 18. század eleje óta ismert és használt volt. A már említett Jázi-fürdő mellett a zálnoki, derzsidai, kövesdi, mocsolyai források gyógyító erejű vizeit kell még megemlítenünk.

A legrégebb és egyben a legismertebb fürdő a **zoványi**, mely a Berettyót északról határoló dombság délre néző oldalán eredő Gyöngyöskereki patak völgyében helyezkedik el. Az itt átutazó idegen viszont már nehezen tud a fürdő nyomára bukkanni. A források jórészt eldugultak, az épületeket a kommunizmus idején lebontották, a fürdőt övező díszfák és cserjék elpusztultak. Talán két-három magányosan álló erdei fenyő, gesztenyefa és a források helyén megtelepedett vízinövények üde zöld foltjai emlékeztetnek még a hajdani fürdő helyére.

A zoványi források vize kénes-keserű (timsós) vizek csoportjába tartozik, s mint ilyen – a szakemberek szerint – egyedüli a maga nemében. A gyógyvíz kialakulása a valamikor itt hullámozó tengerben (pannon) lerakódott üledékekhez kapcsolódik, főleg az itt bányászott szénhez. Ugyanis a szénrétegek közelében helyenként kén is előfordul. Ezenkívül a rétegek vasat, káliumot, magnéziumot is tartalmaznak különböző vegyületek formájában. A beszivárgó víz ezekkel a vegyületekkel lép reakcióba, azokat föloldja és gyógyvíz keletkezik. Az itt felhalmozódott kén kedvező körülmények hatására kénsavvá alakul, mely ha káliummal és alumíniummal alkot vegyületet, **timsó KAl (SO₄)₂.12 H₂O** keletkezik.

Zovány-fürdő keletkezése a 18. század elejére tehető. Főleg köszvény, női bajok, fekély, csonttörések gyógyítására használták. A víz elemzését Kitaibel Pál, neves botanikus és vegyész végezte el 1798-ban. A vizet Mátyus István is tanulmányozta, aki „37 gram égett timsót talált az edény oldalára rakódva”.

Az 1960-as években – először a szilágysági fürdők történetében – elvégzik az addig nyilvántartott források részletes vegyi elemzését. A vegyi összetétel, valamint a víz egyes fizikai jellemvonásai (fajlagos ellenállás, vezetőképesség, radioaktivitás, hőmérséklet) alapján a Szilágyság gyógyvizeit a balneológusok hat fő csoportba sorolták. Zovány-fürdő gyógyvizei a **kénes-kalciumos-timsós** vizek csoportjába került, s mint ilyen, rendkívül ritka az országban.

A vegyelemzés a gyógyításra való alkalmazhatóságát is meghatározta. Ezek szerint a szulfátos (keserű) vizek a májra hatva fokozzák az epeképződést és kiürítést. Emellett gyulladáscsökkentő hatásuk is van. A magas töménységűek egyszerű hashajtóként, a hígabbak a bélfal hurutos állapotainak kezelésében, puffadások megszüntetésére is használhatók. De eredménnyel alkalmazhatók mozgásszervi (ízületi gyulladás, kopás), női bajok és ízületi betegségek (csúsz, köszvény) kezelésére is.

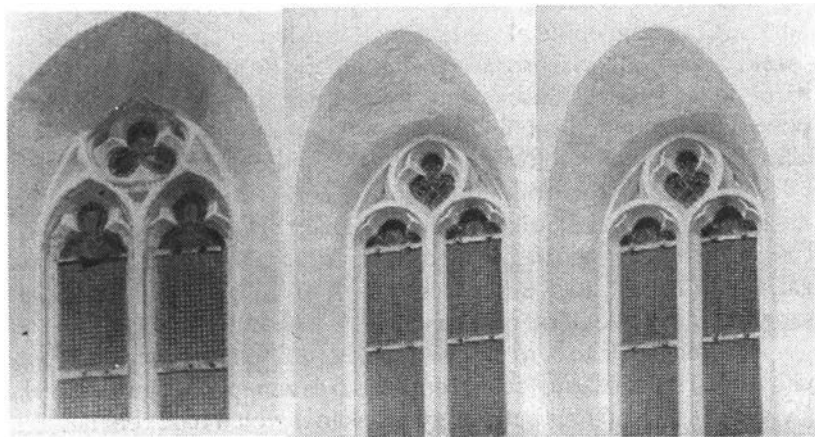
Zovány-fürdő timsós-kénes vizeiből jelentős készletek vannak. Tudományosan jól meghatározott és elismert ezek gyógyhatása. Itt az idő, hogy a természetnek e kincse hosszú szünet után ismét használhatóvá váljon.

A Szilágynagyfalui-medence közepén fekszik a vidék egyik legrégibb, legnépesebb települése, **Szilágynagyfalu**. Központjában, a Piac téren áll a reformátusok műemléktemploma, a Szilágyság legbecesebb ilyenszerű építménye (13. felvétel).

A templomot a 15. század végén, a Tomaj nemzetségből származó Losonczi Bánffy család építtette, későgot stílusban. A szentély kétszer hornyolt bordákból rakott hálóboltozata félnyolcszögű keresztmetszetű, illetve hengeres falpillérekén nyugszik. A parléri rendszerű hálóboltozat három csomópontját egy-egy kerek talpú zárókő (Bánffy család címere, koszorúba foglalt kettős kereszt, lilomos címer) díszíti. A kétosztatú hajóablakok mérműveiben a későgotikus halhólyagos formák változatai jelennek meg. Sekrestye állt egykor a szentély és a hajó ízesülésénél, melyet ma már egy befalazott szemöldökgyámos sekrestyeajtó jelez.

13. Szilágynagyfalu
15. század végén épült református temploma
(Berecz István felvétele)

Kőracsos (halhólyagos) ablakok a hajón és a szentélyen
(Major Miklos felvételei)

A források már a 15. századtól kezdve említést tesznek a környékbeli uradalmak udvarházairól, kastélyairól. Ezek közé tartozik a Bánffy család ma is meglevő földszintes és emeletes kastélya is, Szilágy-nagyfaluban. Az erődített, emeletes kastély a 18. század elején, a már romjaiban álló reneszánsz udvarház helyén emelkedik. Stílusa (későbarokk-klasszicista) alapján következtetni lehet építési idejére. A kastély a 18. század legvégén, az akkor már romjaiban heverő pálosrendi kolostor anyagából épült. Kezdetben földszintes volt. Tetőszerkezete az 1859. évi nagy tűzvészkor égett le, s valószínű a tűzvész után kapott emeletet.

Az épületen több alkalommal hajtanak végre módosításokat. Egyik legjelentősebb változtatás 1925-ben volt, amikor az addigi vaskorlátos függő erkélyt lebontják és alája portikuszt építenek.

A kastély homlokzatát középen kiugró rizalitok és pillérek tagolják, így hangsúlyossá válik az épület homlokzatának hármass ritmusa. A kastély belső tagolódásáról egy múlt század végi feljegyzés örökített meg egyet-mást. A feljegyzés szerint a kastély két szárnyépülettel rendelkezett. Középen folyosó és az emeletre vezető lépcsős, vaskorlátos feljárt található. Az emeleten volt a lakosztály (ebédlő, háló), majd a zongoraszoba, vadászszoba következett, végül a kétezer kötetet tartalmazó könyvtár. A kastély földszintjét a cselédség lakta (14. felvétel).

A földszintes (Bánffy János-féle kastély) az előbbitől kissé nyugatabbra, gazdasági épületekkel körülvett-erősített, négyzet alakú udvar északi részén áll, viszonylag jó állapotban, de erősen átalakítva. A barokk-klasszicista stílusban épült udvarház homlokzatának középpontjában az épületesből kiugró, kerekített sarkú bejárati portikusz áll, felette barokkos tetővel. Mögötte, a homlokzat teljes hosszában árkádos tornác húzódik, melynek kosárféle négy-négy boltíve mellvédfalra támaszkodik, a boltívek között falsávokkal tagolva. Az egész homlokzatot gazdagon tagolt, klasszicista stílusú koronapárkány zárja le. Faragott kőelemei nincsenek. Ajtó- és ablaknyílásai derékszögben záródnak, párkányzatuk nincs (15. felvétel).

A kastélyban lakó báró Bánffy János és családjának gyakori vendége volt a bécsi származású, kiváló zeneszerző és zenepedagógus, Ruzitska György, aki a báró fogadott két gyermekének volt a házi zenetanítója. Nagyfalun való tartózkodása idején a mindennapi zeneoktatás mellett számos zeneművet (főleg szonátákat) komponált. Számos alkalommal

14. A Bánffy-kastély

(Hajdu Attila felvétele)

15. A Bánffy János-féle kúria

(Major Miklós felvétele)

tartott zenei összejeveteleket, koncerteket a kastélyban. Ruzitska kisebb-nagyobb megszakításokkal közel kilenc évet (1810–1819) töltött a Bánffy család nagyfalusi kastélyában.

A medence másik jelentős települése **Szilágybagos**, melyet az oklevelek 1214-ben említenek először. A falu a Szilágyosmlyó–Csuca közötti községi út mentén fekszik. Műemlékszámba menő épülete a Bánffy (Ketheli) kastély, melynek helyén udvarház (Báthori) állt. A kastély 1716–1720 között épült későbarokk-klasszicista stílusban. Fedelének egyik gerendáján az alábbi szöveg olvasható: „EC DOMOS EXTUTA ANNO DOMINI 1719 DIEB”. Építette Ágoston János és Ferenc. Az épületben töltött néhány napot az 1849-es szabadságharc leverése után Erdély utolsó polihisztora, Brassai Sámuel. Ma a kastély az öregek otthona.

A község református temetőjében nyugszik báró Bánffy János 1848-as honvédezredes. Emlékére sírkövet állítottak, melynél március 15-én koszorúzással egybekötött emlékünnepeket tartanak.

4.2. A Krasznamenti-dombság

A dombság határait a Hosszúaszói- és a Kolicka-patak, valamint a Berettyó jelöli ki. A dombság a **Meszsalja** néven ismert hegyláb felszín révén kapcsolódik a Meszes-hegységhez. A terület fő folyója a dombságnak is nevet adó, a Perjei-Magurából eredő Kraszna.

A dombság erősen tagolt, tipikus völgyközi dombság, melynek átlagos magassága 350–400 m között váltakozik. Nagyobb kiemelkedései Kraszna községet keletről határoló dombsorban találhatók: **Mocsárhegy** 349 m, **Kopaszhegy** 423 m, **Hajnal-tető** 383 m, **Aranyhegy** 388 m. E dombsortól ÉK-re helyezkedik el a Zilahi-medence, melyet különálló földrajzi tájként ismerünk.

A Krasznai-dombság népesebb, többnyire magyar falvai (**Szilágypercsen**, **Varsolc**, **Kraszna**) a folyó teraszos völgyiskján települtek, míg **Krasznarécse**, **Magyarkecel**, **Krasznahorvát** felhúzódnak a völgyet keletről határoló dombságra.

Idegenforgalmi szempontból legjelentősebb település **Kraszna** (Crasna) nagyközség. Területén, az ősi Krasznavár körül létesült a Szent István-i magyar állam egyik legkorábbi (1090) alapítású megyéje, **Kraszna vármegye**. Krasznának nemcsak dicsőséges történelmi múltja van, híres református műemléktemplomáról, színes népviseletéről is,

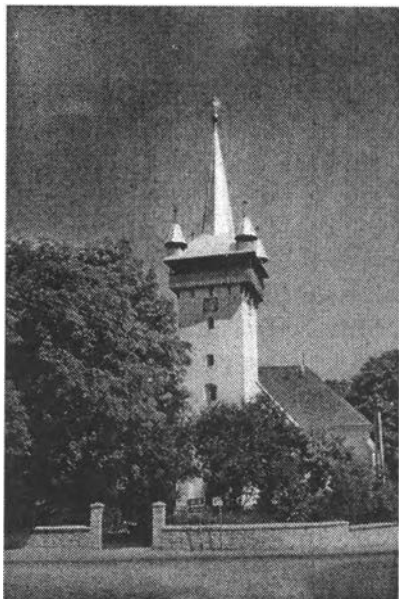
és nem utolsó sorban zöldségtermesztéséről. Kalotaszeg templomaihoz hasonló műemléktemploma építési ideje a 14. század végére, a kései gótika korára tehető. Bizonyítják ezt csúcsíves ablakai, ajtóí és szentélyének boltozata. A toronyfedélzetet, az árkádos, négyfiatornyos fatoronysisakot 1708-ban építették. 1909-ben a torony falait feljebb húzták, a faszerkezet ezáltal magasabbra került és a tetőt vörösrézrel fedték. Szentélyének fedele korábban szalmás volt, a szarufákba fúrt lyukak ma is látszanak. A templom bővítésére, keresztszárnyainak megépítésére ugyancsak 1909-ben került sor (16. felvétel).

A templom elsősorban kazettás mennyezetéről híres, melyet Pataki Asztalos János festett 1736-ban. A 138 kazettát virágmotívumos és figurális ábrázolások díszítik. A figurális táblákon elképzelhetetlen pompával vonulnak fel a legkülönbözőbb ember- és állatalakok: Jónás a gyönyörűen komponált cethal szájában, Ádám és Éva, angyal és szirén, bagoly és róka, teve, gólya, szarvas, galambok életfával, páva és hétfejű sárkány, és folytathatnánk tovább a felsorolást. Valószínű, hogy Pataki másolta vagy pontos mintakönyv felhasználásával készítette a rajzokat az egyházközség kívánalmára (17. felvétel).

Nem érdektelen említeni, hogy az egyház úrasztali készletei között szerepel az az ezüstbe foglalt, aranyozott kókuszdióból („Szeretseni Dió”) 1660-ban készült pohár, melyet a helybeli születésű, de száműzetésben élő Pápai Gáspár és János végrendeletileg Ótsai Vince Erzsébetre hagytak, aki majd 1748-ban az egyháznak adományozta.

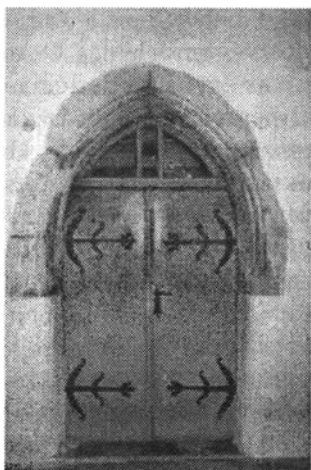
Krasznán volt a Cserei Farkas által megszervezett fűvészkert, ahol Kazinczy Ferenc is megfordult. A messzeföldön híres fűvészkert több ezer szabadégi és melegházi, egzotikus növényfaj élt és mesterséges tó szolgált a vízinövények életterül. Olyan ritka növényfajtákat telepített Cserei ide, mint az észak-amerikai tulipánfa, keleti platán, a gazdaságilag is jelentős fehéreperfa, a juhar és számos gyógynövény. A Kraszna gyakori áradásai miatt a kert többször tönkrement, 1825-ben Cserei Bécsbe költözött, s életének főműve, krasznai fűvészkertje, a nem-törődöm örökösök kezén lassan elpusztult. 1997-ben a Krasznáért Alapítvány a római katolikus templom előtt kopjafát állított Cserei Farkas emlékére, akinek a nevét viseli a helybeli községi könyvtár is.

Nem zárhatjuk le a Krasznamente idegenforgalmi névezetességeit bemutató ismertetőnként anélkül, hogy ne tennénk említést a közeli

16. Kraszna – a református templom és belseje

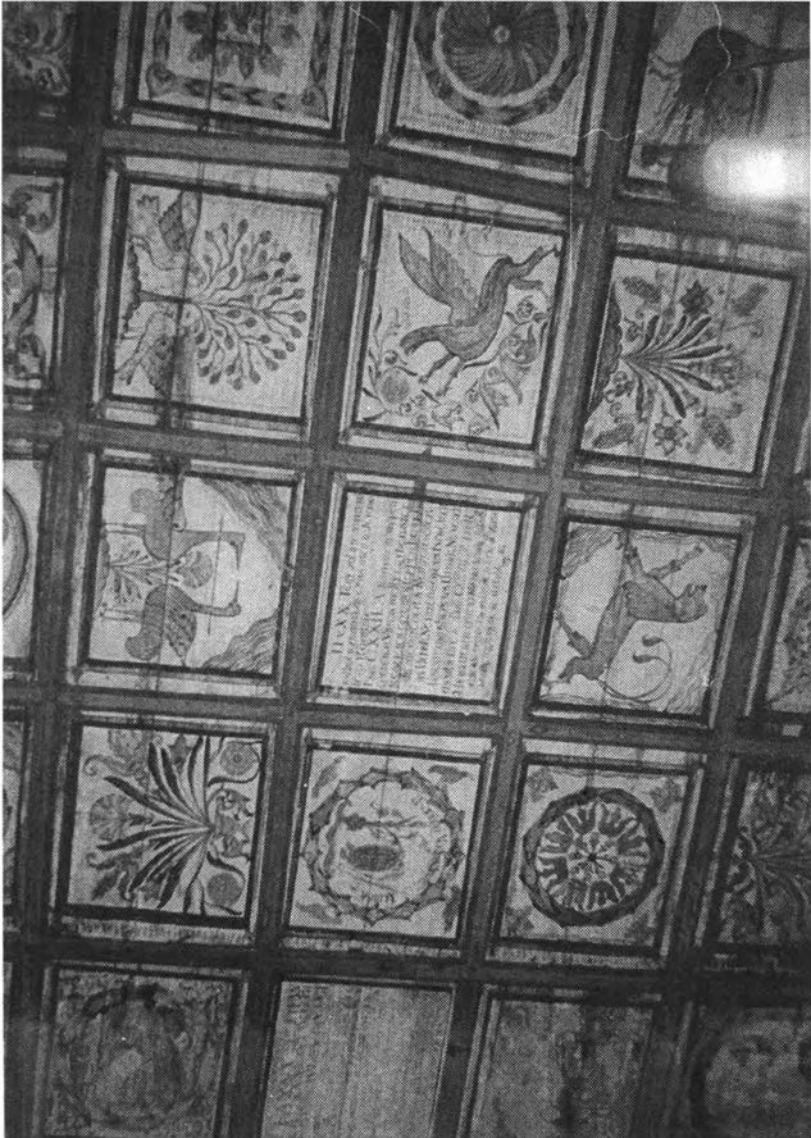
(Újvárosi Tibor felvételei)

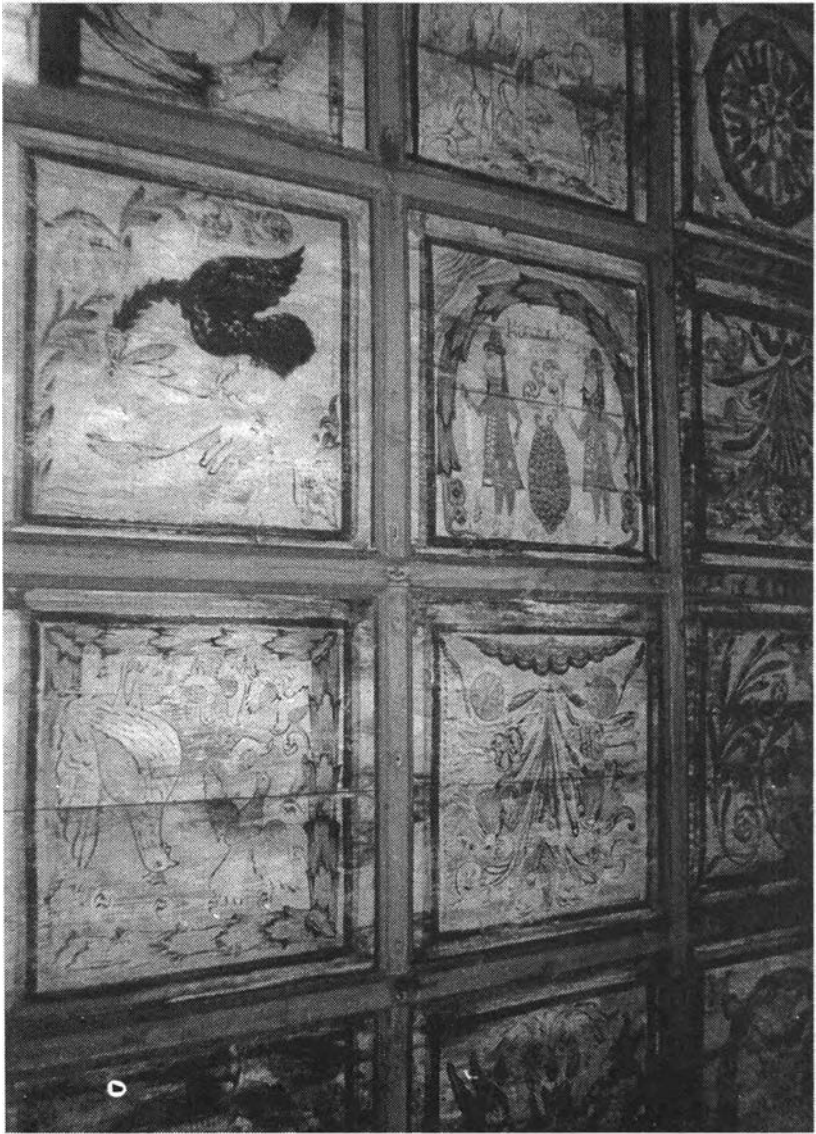
A templomajtó
(Kordics Imre felvétele)

**... és a kókuszdióból
készült pohár**

17. Kazettás mennyezeti részek a krasznai templomból

(Dukrét Géza felvételei)

dombokhoz simuló Krasznarécséről (Recea), Magyarkecelről (Meseşeni de Jos), valamint Krasznahorvát (Horoatu Crasnei) (18. felvétel) műemlékeiről. Mindhárom krasznavölgyi település templomáról és fatornyáról híres. A Szilágyság, talán Erdély fatornyai között méreteiben és hatásában egyaránt a legnagyobb, a legmonumentálisabb a krasznarécsi harangláb. „Mint ősi favár szigorú fabástyája” emelkedik a falu központjában. A fatornyot Pap Tamás és Nagy Mihály építette 1754-ben. Az egész torony tölgyfából készült. Fedele négy szögletén kicsiny fiatornyok állnak. Az összbenyomás jellegét a szélesen kiépített tornác és a 20 m magas sisak adja meg. E toronyban kapott helyet eddig ismert legrégebb arab-gót évszamos harangunk 1442-ből (19. felvétel).

A Hajnalhegy aljában települt Magyarkecel műemléktemploma az érett gótika korában, a 15. század végén épült. A szentély ötszögzáródású, csillagszerű boltozattal. Két ívzáró kővel rendelkezik, a hajótól csúcsíves diadalív választja el. A templomot kívül nyolc támpillér tagolja, köztük kőrácsos (halhólyagos) ablakkal. A templom építését Geréb Lászlónak, a nagyműveltségű reneszánsz főpapnak tulajdonítják (20. felvétel).

A templom mellett magasodó harangláb, amely semmiben sem marad el a krasznarécséitől, egyik gerendájának felirata szerint 1775-ben készült. A harangláb szakállszárítója igen szép mintájú (tulipán) faragásban végződik. Felépítése különösen a középen kettéosztott tornác és a nagyon finom vonalú, erősen hajlott, krinolinszerű ereszték megjelenést kölcsönöz neki, s mindenképpen Kalotaszeg hatására enged következtetni (21. felvétel).

Krasznahorvát ma is álló kőtemploma a gótika hanyatlásának korában, a 15. század végén és a 16. század elején épülhetett. A későgótika stílusjegyei (a csúcsíves, kőrácsos ablakok, a támpilléreken található kőfaragványok (Báthori család címere, feszület) több helyen megfigyelhetők, sőt a korareneszánsz is képviselteti magát: reneszánsz kőfaragás – rozetta, a déli bejárat ajtókerete 1638. évszámmal. A templomban jól felismerhető a szentségtartó fulke. A templom mennyezete festett, kazettás, melyet a népi ornamentika emlékeivel (stilizált rózsák és havasi gyopár) díszítettek. A mennyezet építésének ideje 1741, készítője ismeretlen.

18. A krasznahorvát református templom

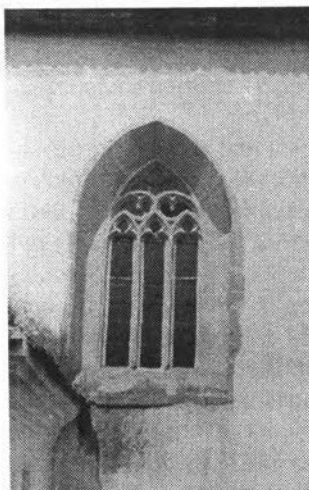

... és kegytárgyai

(Kordics Imre felvételei)

19. Az 1754-ben épült
krasznarécsei harangláb

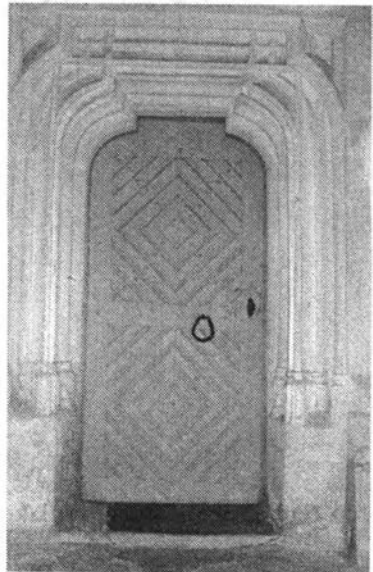
20. Halhólyagos, kőrácsos ablakok a magyarkeceli református templom
déli oldalán

(Major Miklós felvételei)

21. Magyarkecel –
harangláb

... és templomajtó
(Kordics Imre felvételei)

Egyházának igen értékes kegyzerei, úrasztali terítői vannak. A legrégebbiek közé tartozik egy kókuszdió kehely, aranyozott ezüst foglalatban (1703).

4.3. A Zilahi-medence

A Zilahi-medencét (Depresiunea Zalăului) a Krasznai-medencétől a Varsolctól ÉK-re húzódó vízválasztó (**Varga-domb, Kerekhegy, Baglyas, Aranyhegy, Gödrös**), míg északról a Zilah patak völgye választja el a Tövisháttól. Keleten a Meszesre támaszkodik, méghozzá a közbeékelődő heglábfelszín révén, melyet e tájon „mál”-nak (Nagymál, Hagymámál, Ravaszámál) neveznek. Közvetlenül Zilától DNY-ra húzódnak a város szőlőhegyei (**Récsei hegy, 403 m, Verőfény 366 m, Kakukkmál 404 m**). Helyenként a város a közeli szőlőhegyekre is felhúzódik. A városon halad keresztül a Meszesből eredő Zilah pataka (régí nevén az Erek), mely miután egyesül a Mice-patakkaal Sarmaságon alól ömlik a Krasznába.

A hetvenezer lakosú muncípum, **Zilah** (Zalău) idegenforgalmi értékei és látványosságai közé tartozik mindenekelőtt a Fadrusz János alkotta Wesselényi-szobor, (22. felvétel) mely a város régi főterén áll és amelyet 1909-ben avattak fel. Vele átellenben talált helyet Ady Endre egykori iskolája. Az iskolaépület homlokzatát díszító szecessziós elemek Lechner Ödön, budapesti építész műve. Az épületet a hatvanas években fosztották meg díszeitől (23. felvétel).

A 13. században épült zilahi református templom 1703-ban leégett, de újra felépítették. 1719-ben egy villámcsapástól a tetőzete ment tönkre, 1904 és 1907 között teljesen újjáépítették. A templom központi elrendezésű, belső tere igen tágas, különleges kiképzésű, 1500 ülőhelye van. Egyike Erdély legnagyobb templomainak (24. felvétel)

Mintegy a városképet uralva emelkedik a magasba a görög katolikusok katedrálisa (ma ortodox templom). A templomot Mária mennybemenetele tiszteletére szentelték fel 1934-ben. A katedrálison három építészeti stílus jegyei (bizánci, olasz, brâncoveanu) ismerhetők fel, így egyedülálló ilyenszerű épület Erdélyben.

A Zilah patak mentén fekszik **Szilágylompért** (Lompirt). A Sarmaság községhez tartozó kisközség kívülről nem mutatja, hogy milyen kincseket rejt több mint kétszáz éves temploma. Kazettás mennyezetének szépségével, feliratos tábláival, kővirágos-sárkányfejes katedráljával nem sok erdélyi templom vetekszik.

22. Zilah – Wesselényi-szobor

24. A református templom

23. A Wesselényi Kollégium – Ady Endre egykori iskolája

A 153 kazettából három feliratos, 79 virágmotívumokkal vagy egyéb díszítőmotívumokkal festett, egy rácsdíszes, hetven pedig furcsábbnál furcsább jeleneteket, szörnyeket, állatalakokat rögzít. Sok figura mellett – akárcsak Krasznán – ott a magyarázó felirat. Így többek között látható itt: „Pegazus, Irigység, Jónás (két változatban), Noé bárkája, Ember evő madár, (ugyancsak kétszer), Szirén, Igazság asszonya, Bárány, Fenix, Papagáj madár, Hét Fejű Sárkány, Jakob lajtorjája, Föld Goljobisa, Strutz Madár, Jó és rossz szerentse Kereke, Sárkán, krokodilus, Szem, Jozef, Harpia” stb.

Az egyik feliratból pontosan megtudjuk a kazetták készítőjének nevét is: „Kolozsvári Czéhes Asztalos Budai Sámuel Készítése Ezen Menyezet. És az predikalo széknak is festése 1778 Esztendőben Testvére András Legénye léven.”

5. Kisebb jelentőségű természeti látnivalók – egyedi tájadedősségek –, művészettörténeti és néprajzi értékek

5.1. Természeti rezervációk és kastélyparkok

A Berettyót balról kísérő teraszfelszínnek egyikén helyezkedik el a **Lapis**-nak nevezett **maradványerdő**, a valamikori Silvania, az érmelléki dombságig nyúló összefüggő erdő máig alig háborgatott része. Az erdő, ma arborétum, mintegy 980 hektárt foglal magába. Az erdőt főleg kocsánytalan tölgy (*Q. petraea*), csertölgy (*Q. cerris*), kocsányos tölgy (*Q. robur*), kislevelű hárs (*Tilia cordata*), magas köris (*Fraxinus excelsior*) és a vadcseresznye (*Prunus avium*) nagyfokú elterjedése jellemzi. Helyenként ültetett erdei fenyő (*Pinus silvestris*) is díszlik.

A Lapis erdő egyben **vadászterület** is. A meglevő vadállományon (őz, vaddisznó, szarvas) kívül az utóbbi években dámszarvast (*Cervus dama*), muflont (*Ovis musimon*) és nagyszámú fácánt (*Phasianus colchicus*) telepítettek. Számukra etetőket állítottak fel.

A Lapis erdő egyik leglátogatottabb természeti objektum a felüdülni, pihenni vágyó környékbeli lakosság (Szilágynagyfalu, Szilágysomlyó) számára. Az erdő közepén összkomfortosan berendezett vadászkastély áll az idelátogatók számára.

Szilágynagyfalu központjában, közvetlenül a Bánffy-kúria mögött, a Berettyó bal partján helyezkedik el a valamikor szépen gondozott,

ma pusztulófélben levő **kastélypark**. A 18. század végén létesített park ritka fáival (ezüstlevelű hárs, korai juhar, magas köris, keleti tuja, nyugati platán, lucfenyő, Douglas-fenyő, olajfa stb.) a Szilágyság egyik legszebb dendrológiai parkjai közé tartozott. A park gazdag faállománya a második világháború után kezdett megritkulni egyrészt az értékes fák kivágása által, másrészt a Berettyó 1970. évi áradása következtében. A park így is még sokáig tiszta, pormentes levegőjével, a folyót kísérő galeria-erdővel igazi hétvégi- és ünnepnap (majális) kikapcsolódást, felüdülést, szórakozást jelentett a helybeliek számára.

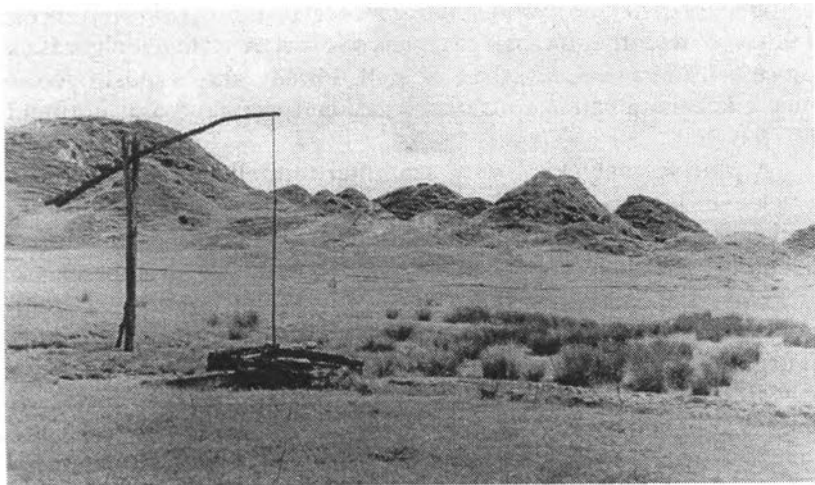
5.2. Földrajzi érdekességek – különleges térszíni formák

Szilágynagyfalutól keletre, a Mál-nak nevezett, nyugati kitétségtű domboldalakon a földcsuszamlások (suvadások) klasszikus példáit láthatjuk. Az erdélyi mezőségre jellemző koporsó formájú suadásaitól eltérően, itt a földcsuszamlások másik formavilágával, a kúp-alakú suadásokkal találkozunk. A felsőpannon képződményekből (agyag, vályog, homok) felépített Mál lejtőin hullámszerűen követik egymást, a helybeli lakosság nyelvén „púp”-oknak nevezett anyagfelhalmozódások. A szabályos, kerek alapú, többnyire kopár oldalú suadásokból 25–30-át is összeszámolhatunk, magasságuk 1,5–12,5 m között változik. A szilágynagyfalui földcsuszamlások mindenképpen a ritka természeti értékekhez tartoznak, ezért megőrzésük a földrajz-tudomány szempontjából különösen indokolt (25. felvétel).

5.3. Népi építészeti emlékek

A népi építészet emlékei közül a legmaradandóbb benyomást a környező dombok (Hangás, Nagycsicsó, Alsóhegy, Domahegy) bor-pincéi keltenek. A finom tengeri homokból felépült dombsor kiváló lehetőséget nyújtott a pincék megépítéséhez. A Berettyó-felvidéken kialakult szőlőkultúra több száz éves múltra tekint vissza, már a kolostorhoz tartozó pálosok is foglalkoztak szőlőműveléssel.

A pincék, melyeket többnyire a szőlőtulajdonosok készítettek igen nagy szakértelemmel, csoportosan tömörülve, de mindig utc sorokhoz hasonlóan, sok helyen emeletes elrendezésben helyezkednek el (Szilágyszóvány: „Golgota”). A pincék igen régiek (18. század második fele), és szinte valamennyi **lyukpince** (26. felvétel), amelyeknél kívülről csak az ajtó látszik. Az előttük álló présházat vagy szüretelőházat (gádor)

25. Szilágynagyfalu.
A földcsuszamlások jellegzetes típusai a „púp”-ok

26. A bürgezdi Gádoros lyukpince

27. Szilágyszóvány.
Körtvélyesi pincesor
(Major Miklós felvételei)

később illesztették hozzájuk. A lyukpincéket (Bürgezd) a borpincék ősi formáinak tekinthetjük. Belőlük ma is sok van. A szőlő feldolgozása a pince előtti teraszon, a szabad ég alatt történt, ahol a must nyérése még a közelmúltban is a fürtöknek zsákban való taposásával történt (27. felvétel).

A pincék, melyekből szép számmal rendelkezünk, az előttük emeletesen kiképzett, otthoniasan berendezett szobákkal (vikendházak) hétvégeken, ünnepnapokon igazi pihenést, szórakozást és mulatozást jelentenek a testben és lélekben megfáradt berettyómenti embereknek.

Emberi alkotásokhoz tartoznak és a régészet tudománya szempontjából rendkívüli fontossággal bírnak azok a **temetkezési halmok** (kurgánok), melyek Szilágynagyfalutól DNY-ra, a Berettyó egyik magasán fekvő teraszán, a Leveles-patak mentén helyezkednek el. A múlt század végén meglevő mintegy ötven halomból mára csak kettő maradt fenn teljes épségben. Az egyik, a legnagyobb, **Nagyhalom**-ként ismert (28. felvétel).

A halmok rendszeres régészeti feltárása még a múlt század végén megkezdődött. A régészet olyan kiválóságai végeztek itt feltáró munkát, mint Mátyásovszkij Jabak, Rómer Flóris, Torma Károly, Hampel József, Pulszki Ferenc, 1958 nyarán pedig Comşa Maria bukaresti régész tárt fel újabb sírokat.

A halmok nagysága igen eltérő volt, magasságuk 1–6 m között váltakozott, átmérőjük 6–8–10 m, a Nagyhalomé 38 méter. A halmok temetkezési ritusában egyetlen közös elemet sikerült a régészeknek kimutatni: elhamvasztották a bennük nyugvókat. A feltárt sírok szerkezete különböző ugyan, de közös vonásuk az, hogy az elhaltaknak nem ástak gödröket, hanem a sírokat a felszínre készítették és földdel betakarták.

A sírkamráknak (boronaházaknak) három fő típusát lehet megkülönböztetni: 1. végükön összezsapolt, tölgyfagerendákból épített négyszögletes sírkamrák; 2. kőlapokkal fedett kisebb sírkamrák (tulajdonképpen nagyobb koporsók), és 3. sírkamra nélküli hamvasztásos temetkezés fazékmellékletekkel és külön eltemetett lócsontvázal.

Hogyan történt a temetkezés? Először a területet mentesítették a növényzettől (tűz által való letisztítás), majd a sírkamrák összeácsolása következett. Ezt követte a holttestek hamvasztása, majd a csontok és egyéb tárgyak (kések, ékszerek, élelemtartó vedrek, cserépedények)

**28. Szilágynagyfalu – Nagyhalom.
Szláv-avar temetkezési halom**

**29. Férfi és női gombfa a
szilágynagyfalui református
temetőben**

(Major Miklós felvételei)

Szilágynagyfalui terítők, párnák (Marián Antal felvétele)

Kárástelek
Kazettás, napsugaras oromzatú ház
(Major Miklós felvétele)

elhelyezése a sírkamrák padlóján, mely legtöbbször ruha, szőnyeg vagy tapasztott agyagfelület volt. Erre hordták a földet s takarták be vastagon.

Milyen tárgyak kerültek a felszínre az ásatások folyamán? Elsősorban élelemtartó edények, vaspántos favedrek, sarlók, vaskések, korongolt, ferde vonalkötegekkel díszített fazekak, öntött bronzból készült griffes övdísz, indadíszes csattest, díszített ezüst szíjvég, elszenesedett emberi csontok, lócsontok és egyebek.

A talált leletanyag egyértelműen bizonyítja, hogy a temetkezési rítus, annak módja visszanyúlik az avar–szláv korba; jelzik az avar és szláv népesség itteni biztos jelenlétét, az avar griffes övdíszek, lócsontok pedig a két nép együttlétére utalnak a későavar korban (9. század – 29. felvétel).

x x x

Képzeletben végig barangoltuk a Szilágyság déli vidékeinek tájrészleteit, megismertük a hozzájuk kapcsolódó művészettörténeti emlékeket, ahol kínálkozott, ott az emlékhelyeket is felidéztük. Történelmi emlékek lépten-nyomon, romokba dőlt várak, kastélyok és kolostorok, dicsőséges múltból tanúskodó halmok, küzdelmekre emlékeztető csatateretek, vadregényes völgyek, fellegekkel kacérkodó sziklaormok, elpusztult fürdők, mindmegannyi ismeretlen szépségei e tájnak.

Teljesen ismeretlenek ezek a tájrészletek az idegenek előtt, s fájdalom, ismeretlenek még előttünk is, akik itt élünk a Meszes- és a Réz-hegység erdőkoszorúza ívében, hegy-völgyes paradicsomi tájon. Aki végigjárja e megkapóan festői tájakat, évezredek történetét éli át, s tanulságként a reményt is magával viszi, ami eleinket éltette.

Irodalom

- Balogh Jolán: *Magyar fatornyok*, II. kiadás, Budapest, 1935.
- Boér Miklós: *Valkó várának romjai a Rézhegységben*, Erdély VIII. évf. 10–12 szám, 1899.
- Boér Miklós: *Kirándulás a valkói várromokhoz*, Szilágy 37. szám, 1898.
- Boros Judit: *Festett famennyezetek és rokon emlékek Erdélyben a 16–18. században*. Különlenyomat a Művelődéstörténeti Értesítő 1982/2. számából
- B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, Kriterion, 1970
- Entz Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*, Kolozsvár, 1994.
- Kovács Kuruc János: *Zilah története*, Kézirat, 1996.
- Kiss Gábor: *Erdélyi várak, várkastélyok*, Panoráma, 1990
- Major Miklós: *Băile termale din Boghiș (jud. Sălaj)*, Terra nr.1. Anul X (XXX)
- Major Miklós: *Szilágynagyfalu – Református templom*, Erdélyi műemlékek 23.
- Major Miklós: *Népi bortárolás a Berettyó-felvidéken*, KJNT évkönyve, 1. szám
- Köpeczi Béla szerkesztésében: *Erdély rövid története*, Budapest, 1989
- Moga János: *Az Erdélyi Középhegység In. Útkereső ország*, Balaton Akadémia, 1996
- Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiaja* II. Zilah, 1901
- Pricăjan Artemiu: *Apele minerale și nămolurile terapeutice din România*, București, 1978
- Sallay Károly: *A Magura botanikai értékei* In. Művelődés 3. szám, 1992
- Savu Alexandru: *Aspecte de relief în depresiunea Șimleului*. Comunicări de geografie, vol. II. 1987
- Szabó Árpád: *A Meszes és környéke* In. Az EKE – Múlt és jelen, 1996.
- Tóth Miklós: *Szilágysomlyó*, Pallas kulturális egyesület, 1994
- Tulogy János: *A Berettyó forrásvidékének karsztjelenségei* In. Karszt és barlang I–II., 1972
- Zsigmond Attila: *Somlyóújlak – Református templom*, Erdélyi műemlékek, 12. 1996
- Wolf Rudolf: *Cetatea Șimleului, Schița monografică*, In. AMP V. 1981

Tartalom

Tájak, műemlékek, emlékhelyek a Szilágyságban	3
A táj természeti adottságainak általános jellemzése	4
A Szilágysomlyói-medence helye az Erdélyi-középhegység tájrendszerében. Rész tájai	7
A medence idegenforgalmi értékei	7
A hegykeret közötti medencedombság idegenforgalmi értékei	26
Kisebb jelentőségű természeti látnivalók – egyedi tájadottságok –, művészettörténeti és néprajzi értékek	43
Irodalom	50

Készült
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában

Felelős vezető: Főríz Attila igazgató

